

Ugry Bálint – Markója Csilla

HEKLER ANTAL (1882–1940)

Hekler Antalt 1916-ban nevezték ki a Konstantinápolyi Tudományos Intézet, 1918 októberében pedig a Budapesti Tudományegyetem Művészettörténeti Intézetének élére. Előbbit annak szűk másfél éves fennállása idején igazgatta, utóbbinak egészen haláláig vezetője maradt. A következők Heklert pályájának e két jelentős színterén mutatják be. Mindkét esetben hangsúlyos szerepet kapnak a kinevezés körülményei (és szükségszerűen Heklernek a Monarchia utolsó időszakának politikai és tudományos elitjéhez fűződő kapcsolatai). A továbbiak a kultúrdiplomatát, a professzort és a (magyar) műtörténet népszerűsítőjét mutatják be, nem elhallgatva, de nem is kizárólagossá téve az életpálya és a munkásság ideológiai meghatározottságát.

I. INTÉZET

Hekler Antalt 1914 végén bízták meg a Szépművészeti Múzeum antik plasztikai osztályának vezetésével. Erre mind tanulmányai – a müncheni egyetemen szerzett doktorátust *Römische Weibliche Gewandstatuen* című értekezésével –, mind addigi tudományos munkássága – számos publikációja jelent meg hazai és külföldi folyóiratokban, a Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárának segédőri pozícióját töltötte be és vezette a dunapentelei ásatásokat –, mind egyetemi oktatói pályája – 1911-től volt a Budapesti Tudományegyetemen a klasszika archeológia magántanára – predesztinálta. A Szépművészeti Múzeumban, úgy tűnt, Hekler megtalálta helyét. Szakértelme megkérdőjelezhetetlen volt. Ezt már 1908-ban is bizonyította, amikor az ő közbenjárására vásárolta meg a múzeum Paul Arndt márványszobor-gyűjteményét. Új munkájába lázasan vetette bele magát; már zajlott a háború, amikor elérte nagyértékű tárgyak, sőt gyűjtemények (például Arndt terrakotta-kollekciójának) állami megvásárlását.¹

Hekler ambíciói azonban éppen ebben az időszakban találkoztak a kormányzat kultúrpolitikai elképzeléseivel. 1914-ben, egy korábbi programot felelevenítve, döntés született arról, hogy magyar régészek a Kelet-Mediterráneumban folytassanak ásatá-

¹ A klasszika archeológus Heklerről az utóbbi évtizedekben megjelent tanulmányok és könyvrészlet is szólnak. Nagy Árpád Miklós: Hekler Antal (1882–1940). *Frakkok* I. 161–177.; Uő: *Classica Hungarica* (II). A Szépművészeti Múzeum Antik gyűjteményének története a kezdetektől 1929-ig. *Holmi*, 19. 2007. 617–637. – különösen: 620–625.; Uő: *Classica Hungarica - A Szépművészeti Múzeum Antik Gyűjteményének első évszázada*. Budapest, 2013. – különösen: 79–93.; Mikó Árpád recenziója a kötetről: *Művészettörténeti Értesítő*, 64. 2015. 415–426.; Mikó Árpád: Adatok Hekler Antal pályakezdéséhez. Levelek Hampel Józsefhez, legifj. Szász Károlyhoz és Koronghi Lippich Elekhez (1904–1909). *Művészettörténeti Értesítő*, 67. 2018. 77–115.

sokat, illetve végezzenek történeti és filológiai kutatásokat – mindezt egy külföldre telepített intézmény keretében. Az európai nagyhatalmak számára a kolonizáció új színtere nyílt meg a 19. században a Földközi-tenger keleti medencéjénél, illetve a gyarmati területeken végzett régészeti feltárásokkal, és a kiásott anyagnak az anyaországba szállításával. A múlt kisajátításának újabb állomásait jelentették azok a tudományos intézetek, amelyek az antik világ egykori európai központjaiban, Athénban és Rómában álltak fel, főként a 19. század második felében. Athénban az I. világháborút megelőzően hat ország – Franciaország, az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Németország, Ausztria, Olaszország – régészeti intézete működött.² Mindehhez nem sokkal később hozzákapcsolódott a kelet-európai államok nyugatosításának eszméje,³ majd azoknak a formálódó politikai szövetségrendszerekbe való becsatolásának igénye. A Görög Királyság és az Oszmán Birodalom így a nagyhatalmi politika kulcshelyszíneivé váltak – a törekvéseknek pedig a külföldiek a két állam területén végzett tudományos munkája is részét képezte.

Először, még 1905-ben, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium Láng Nándor klasszika archeológust küldte görög- és törökországi körútra, hogy tanulmányozza a külföldi intézetek munkáját, az általuk vezetett feltárásokat. Egy – ekkor még Athénban létesítendő – magyar intézet terve tehát már ekkor megszületett. Ennek a kormányzat részéről legfőbb támogatója Berzeviczy Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter, a Magyar Tudományos Akadémia újonnan megválasztott elnöke volt. A kezdeményezés a Tisza-kormány bukása miatt meghíúsult, de Tisza második miniszterelnökségének idején, 1914-ben újra napirendre került. Hogy egy, az elképzeléséhez megalkuvás nélkül ragaszkodó férfi volt a terv felelevenítésének hátterében, azt egyrészt az bizonyítja, hogy a háború kitörésének évében egy látszólag sokadrangú, ráadásul rendkívül költséges vállalkozást véghez lehetett vinni, másrészt az, hogy az egy évvel korábban az állam tulajdonába jutott római Fraknoi-villában éppen ekkor nem alakulhatott meg egy másik külföldi tudományos intézet. Ez a férfi a vallás- és közoktatásügyi minisztérium államtitkára, egy Tisza belső köreiből tartozó politikus volt, Klebelsberg Kuno, aki 1902-ben az akkor még fiatal joghallgató rokonával, Hekler Antallal együtt utazta be Görögországot és Törökországot. Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter 1914-ben az akkor már akadémikus filológust és

² Ezekről alapvetően: Frederick Whitling: *Western Ways: Foreign Schools in Rome and Athens*. Berlin-Boston, 2019. – különösen: 29–76.

³ Ezt (a fajlemélet következtetéseit is magáévá tevő) Hekler is vallotta, aki 1913-as útinaplójában így írt a törökökről: „Vasli és Geraikio állomások között először volt módomban eleven törököket közvetlen közelről, szag szerint is élvezni. [...] Mondhatom, rendkívül ellenszenves és kellemetlen népség. Némelyik tekintetének mélyén konok fanatizmus lángol. Menten felnyársalna minden európaít, de fél, gyáva. Általán jellemző erre a fajra valami végtelen tunyaság, mely pusztulásba viszi őket, mely mögött azonban egy végzetes kitörésre válható szenvedély üszke lappang. Nincs más mód a törökök megmentésére, mint európai uralom, mely munkához szoktatja őket s értékes tulajdonságaikat – a józan becsületességet stb. – hasznosítani tudja.” (Gondjali, 1913. november 1.) – ELKH BTK MI, Adattár, MKCs-C-I-76/10, 1a.

bizantinológust, Darkó Jenőt, Pósta Bélát, a kolozsvári egyetem régészeti tanszékének vezetőjét és Heklert kérte fel egy létesítendő intézet tervezetének kidolgozására. Programjuk egyben a felállítandó intézet vezetői posztjára való pályázatuknak is tekinthető. Közülük Póstáé tűnt a legkidolgozottabbnak: az új intézmény életre hívásának körülményeiről, költségvetéséről, munkájáról, tagságáról is határozott elképzeléssel rendelkezett, a turanizmussal kapcsolatba hozható eszméit azonban (ekkor még, és némileg váratlanul) idegenkedéssel fogadta a politikai vezetés. Darkó és Hekler ásatási tervekkel jelentkeztek, külföldre telepített intézményekről nem szóltak „pályázatukban”.⁴

Hekler tervezetét, amelyet szerzője meg is jelentetett,⁵ Berzeviczy Albert bocsátotta vitára az Akadémián Jankovich miniszter kérésére. Ekkor Darkó és Pósta elképzelései már szóba sem kerültek, azaz úgy tűnt, az ásatások (és a létrehozandó intézet) vezetőjének személye már el volt döntve. Hekler *Emlékiratáról* Láng Nándor (Darkó Jenővel közösen), Ortway Tivadar és Éber László fejtette ki véleményét az *Akadémiai Értesítő* lapjain.⁶ Hekler a gyarmatosító kultúrpolitikát mintának tekintve, illetve a nagy nyugat-európai intézményekhez való felzárkózás céljából a törökországi ásatásokat a Szépművészeti Múzeum anyagának gazdagításához használta volna fel. Sőt, a „kilikiai sírépületek minden típusának egy-egy jellemző példáját” át akarta telepíteni Magyarországra. Láng felhívta Hekler figyelmét, hogy már 1907 óta (!) tilos a régészek által feltárt emlékeket kivinni az Oszmán Birodalom területéről, sőt azokat a császári gyűjteménybe kellett beadni.⁷ A Hekler által felvetett első számú helyszínnek, az anatóliai Kilikia telepei voltak. Másodikként Antakiyát (az ókori Antiokheiót/Antiochiát) jelölte meg. Végül, mintegy tartalékként, három nyugat-törökországi romvárost (Erüthrait, Teoszt és a Latmosz melletti Herakleiót) említett. Láng minden helyszínterrel kapcsolatban kifejtette véleményét. Szerinte Antakiyában túlságosan költséges lett volna ásni – ezt egyébként Hekler is elismerte –, Herakleia német kutatási területen feküdt, Erüthrai és Teosz nem ígérkezett „hálás, eredményes ásatási helynek” (utóbbi kritikájához pedig korábbi nyugat-európai tudósok beszámolóit idézte). Láng értesülése szerint Kilikiában az osztrákok 1914-ben

⁴ A korábbi tervekről és az 1915-ös vitáról: Fodor Gábor: *Magyar tudomány és régészet az Oszmán Birodalomban. A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet története*. Budapest, 2021. 18–27. Az Intézetről korábban: Tóth Gábor: Az első külföldi magyar tudományos intézet (Konstantinápoly, 1916–1918). *Századok*, 129. 1995. 1380–1395. Az Intézetről tágabb (kulturálpolitikai) kontextusban: Ujváry Gábor: *A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”*. Budapest, 2010. 116–119.; Uő: *Kulturális hídfőállások. A külföldi intézetek, tanszékek és lektorátusok szerepe a magyar kulturális külpolitika történetében*. I. Az I. világháború előtti időszak és a berlini mintaintézetek. Budapest, 2014. 45–58.

⁵ Hekler Antal: *Emlékirat a Kisásziában tervezett magyar tudományos ásatások szervezése tárgyában*. Budapest, 1915.

⁶ Az ázsiai törökországi ásatások. (Szakjelentések a folyó évi április 26-iki összes ülés jegyzőkönyvének 104. pontjához). *Akadémiai Értesítő*, 2. 1915. 483–499.

⁷ Uo., 486.

Hekler Antal 1920 körül

már megvetették a lábukat, de a helyszínválasztásról tudományos szempontból elismerően nyilatkozott. Az értékelésből kiderül, hogy egyedül a kilikiai Olba városa közelében való ásásokra lehetett reménye a magyar (ahogy Hekler is nevezte:) „expeditio”-nak, de ott is egyeztetni kellene az osztrák féllel a feltárások megkezdése előtt. Láng továbbá a hazai szakemberhiányt is akadálynak tekintette, de Hekler költségvetési számításait is „kissé optimisztikus”-nak tartotta.⁸ Összességében úgy vélte, hogy a törökországi ásások (egyelőre) nem megvalósíthatók. Ortvay Tivadar ugyancsak hangsúlyozta, hogy a fennálló körülmények miatt jobb volna eltekinteni a külföldi régészeti kutatásoktól, és inkább a magyarországi feltárásokra kellene irányítani a figyelmet: „bátorkodom javaslatba hozni, hogy azon esetre, ha a kisázsiai tervezett magyar ásások ez idő szerint nemzetközi complicatióknál fogva fogantathatók nem volnának, szorítkozzunk inkább hazai területünk ásások útján való átbuvárlására.” Az őt megelőzőkkel egyetértésben Éber László is kiemelte, hogy hiába politikai szövetségese Magyarországnak az Oszmán Birodalom, a kormányzattól aligha várható, hogy „a birodalma területén levő ingatlan emlékek elhurcolásához hozzájáruljon.” A Jankovich-nak fogalmazott válaszában Berzeviczy a három szakértői vélemény ellenére sürgette - ha nem is egy intézet, de - egy expedíció előkészítését, sőt mihamarabbi megindítását.⁹ Berzeviczy válaszában mondandói a mostani helyzetben józanabban ítélő Láng 1905-ös frázisait visszhangozták, aki akkor a nagyhatalmakhoz való felzárkózás mellett ugyanolyan fontosnak tartotta a „keleti kis szomszédaink”-tól való kulturális elhatárolódást. Azaz a velük (köztük pedig a Magyar Királyság területén élő szláv és román kisebbségekkel) szembeni szupremácia egyik zálogát látta a Görög- és Törökország területén található ókori emlékek felkutatásában való részvételnek.¹⁰ Bár Berzeviczy a magyar kultúrfőlnyire a levélben nem utalt, de kétségtelenül ő is annak részeként tekintett a hazai régészetnek a nyugat-európai nemzetközi archeológiához való csatlakozására. „Hazánkra nézve elutasíthatatlan kötelesség részt kérni abból a nemzetközi munkából, mely az ókor még ismeretlen szellemi kincseinek és emlékeinek föltárására és megismertetésére irányul. Ezzel úgy saját tudományos életünknek, mint nemzetközi posíciónknak tartozunk.”¹¹

Ekkor az ügy (elsősorban a török szövetséggel való aktív kapcsolatépítés igénye miatt) már kiemelt politikai jelentőséggel bírt. 1915 decemberében, nem sokkal azután, hogy a Monarchia csapatai áttörték a szerb frontot, Tisza levélben értesítette Burián Istvánt, az Osztrák-Magyar Monarchia közös külügyminiszterét, hogy tegyen lépéseket az Intézet alapítása érdekében. A miniszterelnök terve azonban, követve az aktuálpolitikát is, kiterjedt egy, „a török-magyar barátság ápolás[a miatt fontos]

⁸ Uo., 486-492.

⁹ Uo., 495-499.

¹⁰ Láng Nándor: A görög műveltség emlékeinek fölkutatása. *A Budapesti I. Ker. Magy. Kir. Állami Főgimnázium Tizenegyedik Évi Értesítője az 1905-1906-iki iskolai évről.* Szerk. Himpfner Béla. Budapest, 1906. 3-30.

¹¹ Az ázsiai törökországi ásások 1915. i. m. 497.

török-magyar egyesület”, sőt egy „magyar-török vegyes tannyelvű iskola” létrehozására is.¹² A felállítandó társaság, iskola és intézet ügyében 1916 elején zajlottak tárgyalások Konstantinápolyban, a magyar részről Bánffy Miklós vezetésével. A misszió sikerrel járt, így elkezdődhetett az Intézet felállításának előkészítése. Az Igazgatótanács alakuló ülésére 1916. november 21-én került sor, ahol a (minden bizonnyal Klebelsberg által írt) megnyitóbeszédet az intézet védnöke, Habsburg József Ferenc főherceg olvasta fel¹³ (akinek mellszobrát később felállították az Intézetben). Hekler, a négy ösztöndíjas – Oroszlán Zoltán, Ralbovszky Péter, Kós (Kosch) Károly és Luttor Ferenc –, Milosevics Mária házvezetőnő és Lukics Krisztina szobalány 1917 februárjában rendezkedett be az Intézetnek helyet adó, Pera városrészben álló házban.¹⁴ A korlátozott anyagi lehetőségek ellenére Hekler nagy buzgalommal vetette bele magát a munkába. Az Intézet másfél éves fennállása alatt – működése a front összeomlásával ért véget – elért eredményei messze felülmúlták a várakozásokat. Hekler jó diplomáciai érzékével, de még inkább Klebelsberg folytonos közbenjárásával¹⁵ Magyarországról anyagi, külföldi kapcsolatai segítségével pedig tudományos forrásokat szerzett a munka zavartalan működése és a szakmai eszmecsere biztosítására. Másfél év alatt 30.000 kötetes (!) régészeti és művészettörténeti szakkönyvtárat épített. Ugyanebben az időben több mint negyven előadást tartottak az Intézet dolgozói és a meghívott szakemberek.¹⁶ Előadóként és vendégként öt török, tizenhét német, öt osztrák és kilenc magyar tudós fordult meg az Intézetben. Hekler kilenc kirándulást, illetve múzeumi vezetést szervezett. Négy hosszabb tanulmány jelent meg *A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Egyesület Közleményei*-sorozatban (és további tíz önálló kötet kiadása volt tervben).¹⁷ A külföldi kapcsolatokkal rendelkező Hekler mindezek alapján kiváló választásnak bizonyult a vezetői pozíció betöltésére, a szervezői feladatok azonban teljesen kitöltötték idejét. Hat intézeti előadása közül egyik sem új kutatási eredményekre

¹² A levelet idézi: Fodor 2021. i. m. 39.

¹³ A beszédet, annak részleteit már több helyütt idézték. Elhangzása után a *Századok* lapjain is megjelent. Nyitó beszéd. Mondotta: József Ferenc főherceg úr Ő Fensége a Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet igazgató tanácsának alakuló ülésén. *Századok*, 51. 1917. 97-98.

¹⁴ Az előkészületekről: Fodor 2021. i. m. 36-57.

¹⁵ Még akkor is, amikor Klebelsberg otthagya a kultuszminisztériumot miniszterelnöki államtitkár lett: „Én [azaz Hekler] a magyar kultúra szempontjából súlyos, pótolhatatlan veszteségnek tartom, hogy [Klebelsberg] odahagyta a kultuszminisztériumot, – de viszont örülök, hogy egyéni súlya az új állásban meggyarapodott és hogy intézetünket nem adta ki a kezéből. Tovább is együtt dolgozhatunk.” (Konstantinápoly, 1917. március 28.), ELKH BTK MI, Adattár, MKCs-C-I-76/20, 1a.

¹⁶ Franz Babinger, Heinrich Glück, Friedrich Lehmann-Haupt, Paul Maas, Johannes Heinrich Mordtmann, Armenag Sakisian, Eckhardt Unger, Otto Walter, Theodor Wiegand.

¹⁷ Glück Henrik: *Török művészet* (1917., 1. füzet); Hekler Antal: *Isteneszmény és portrait a görög művészetben* (1917, 2. füzet); Mordtmann J. H.: *Adalék Buda 1526-iki elfoglalásához* (1918., 3. füzet); Kós Károly: *Sztambul. Város történet és architectura.* (1918, 4-6. füzet). A tudományos tevékenység számszerűsített adataihoz lásd: Fodor 2021. i. m. 155-160 (Függelék).

támaszkodott, ahogy az ebben az időszakban (sőt az intézet megszűnése utáni években) megjelent publikációi sem.

Hekler (a későbbi publicisztikáit ismerő kutató számára egyáltalán nem meglepő) politikai elköteleződésének és a nemzetit az egyetemes antiteziseként meghatározó (csak a kéziratos forrásanyag által hozzáférhető) első megnyilvánulásai is a konstantinápolyi időszakból valók. A Magyar Egyesület 1917. március 15-i ünnepén elhangzott beszédének – valószínűleg tanítványa, Erdélyi Gizella által készített – gépiratmásolata hagyatékának részeként került be a Művészettörténeti Kutatóintézet Adattárába.¹⁸ Hekler a beszéd vezérfonalát az internacionalizmus (és a vele asszociált, sőt olykor annak szinonimájaként használt [!] individualizmus) eszméjének káros mivoltában jelölte ki. Elgondolása szerint annak üdvözítő elletétét a „nemzeti keretek” jelentik. „A múlt század második felében a nagy egyetemes jelentőségű fölfedezések révén az emberi egyéniség hihetetlen, merész feltörését tapasztaltuk. Az ember a maga egyéni életéből úgyszólván néhány perc alatt az általános emberi szférába emelkedett, világhatalommá lett. [...] Az általános, egyetemesen emberi értékeknek ez a diadalmas előnyomulása, mely nem ismert hazai talajt, nem ismert országhatárt, a nemzeti keretek és elválasztó faji különbségek fontosságát és jelentőségét háttérbe szorította.” Hekler, ennél is továbbmenve, a *nemzetállamok harcának*, a világháborúnak az okát is az internacionalizmusban látta. Ami ezután következik, az pedig már szintiszta háborús propaganda: „A testet-lelket felforgató borzasztó rázkódtatás hamarosan tabula rasa-t csinált a múltból s a büszke, önhitt, elbizakodásra hajló embert sok mindenre megtanította. A büszke, önhitt ember megtanult megalázkodni, megtanult tétet hajtani, megtanulta, hogy van Isten; megtanulta, hogy az egyéni élet, mely semmi a fürgeteg erejével szemben, egy éltető eszmévé alakulván, a nemzeti lét erőforrása lehet; hogy a nemzeti cél az a híd, mellyel az egyén az örökkévalóságba kapcsolódik.” „[A háború e] nagy, keservesen megfizetett egyéni tanulságok mellett a faji és nemzeti erőket porondra szólítván, azok értékének új renaissance-át is meghozta. A csaták sorsát a fajok energiája, jelleme és lélekalkata döntötte el.” A nemzeti érdeket szem előtt tartva megvívott (Hekler víziója szerint győztes) háború eredménye pedig nem lehet más, mint az „erőteljes nemzeti alapokon nyugvó kultúrmunka” lehetősége. Ennek volt már ekkor is munkása és hirdetője Hekler, és a „nemzeti kultúrmunkában” való részvételt tartotta ezután is legmeghatározóbb feladatának. Lojalitása pedig mindvégig töretlen volt politikus támogatói iránt. Azok iránt, akiknek eszméit nem csak az 1917-es beszéd mondatai, hanem későbbi publicisztikái is visszhangozták. „Most jutott el ide a kormányválság híre. Buriánnal úgy látszik, újra fölkél Tisza napja, aminek az ország örülhet. Hiába, ő a legnagyobb és legönzetlenebb magyar államférfi.”¹⁹

¹⁸ ELKH BTK MI, Adattár, MKCs-C-I-76/5.

¹⁹ Levél fogalmazványának részlete (Konstantinápoly, 1918. április 22.). ELKH BTK MI, Adattár, MKCs-C-I-76/28, 3.

2. TANSZÉK

a. Kinevezés

A művészettörténeti tanszék addigi vezetőjét, Pasteiner Gyulát az 1915/1916. tanév végével nyugdíjazták. Utódjáról egy 1917 nyarán, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium által kiírt pályázat volt hivatott dönteni (a pozíció az előző tanévben betöltetlen maradt). Az egyetemi jelölő bizottság – főként Pasteiner csak 1918 májusában benyújtott „kimerítő elaborátuma” miatt – az 1917/1918. tanévben is képtelen volt megnevezni az új tanszékvezetőt. Pasteiner egyik pályázót – Éber Lászlót, Felvinczi Takáts Zoltánt, Gerevich Tibort, Heklert, Lázár Bélát, Meller Simont – sem tartotta megfelelőnek a státusz betöltésére. Heklernek tudományos előéletét vetette a szemére, aki „eddig a kar előtt klasszika archaeológusnak vallotta magát”. De azt is kifogásolta, hogy az egyébként is számos (vezetői) pozíciót betöltő Hekler „gyarapítandó a gazdag zsákmányt, melyet eddig terítékre juttatott, a [tanszékvezetőségre benyújtott pályázatával] a legnemesebb vadat vette célba.” Hekler 1911-től volt az archeológia magántanára a Budapesti Egyetemen (1914-től a Képzőművészeti Főiskolán tanított [antik] szobrászattörténetet), és valóban, mint a fentiekből kiderült, számos tisztséget viselt ekkor. Pasteiner jelentése azonban nem érthette el írója célját, hiszen a következő tanévre már nem maradhatott betöltetlenül a tanszékvezetői poszt. Heklert pedig többen védelmükbe vették a bizottságból. Először Beöthy Zsolt fordította Pasteiner ellen annak érveit; kijelentette, hogy „Hekler, az ő nagy tehetségével, avval a művészi fogékonysággal és képességgel, mellyel az antik világot nézi, fogja tekinteni a középkori és az újkori művészetet is: ott is jelentékeny eredmények várhatók tőle.” Alexander Bernátnak – noha Beöthyhez hasonlóan ő is Mellert favorizálta – sem voltak kétségei Heklerrel kapcsolatban: „ha kinevezik, elvárhatjuk, hogy bele fogja magát az új tárgykörbe is dolgozni” (mint tette azt korábban klasszika archeológusként). Petz Gedeon, Kuzsinszky Bálint, Domanovszky Sándor és Pauler Ákos egyértelműen Hekler mellett tette le voksát, kiemelve módszertani felkészültségét, amely képessé fogja őt tenni az újabb kori művészet alkotásainak elemzésére, és arra, hogy módszerét tanítványai is elsajátíttassa. Riedl Frigyes – aki valószínűleg Hekler korábbi pályájának egyengetője volt²⁰ – vetette fel, hogy két tanszéket kellene felállítani, egy ókori, illetve egy közép- és újkori művészetit. Előbbi élére Heklert, utóbbiéra pedig Mellert javasolta. (Ezt később többen is megfontolandónak tartották, így Marczali Henrik, Ballagi Aladár történészek vagy Hegedűs István klasszika filológus.) Pasteineren kívül, aki ekkor már elszigetelődve volt kénytelen hallgatni a bizottság tagjainak értékelését, négyen egyértelműen Heklert támogatták, míg hárman (Beöthy, Alexander és Riedl) Heklerrel szemben inkább Mellert választották volna a tanszék élére. Ez tükröződik a bizottsági szavazás eredményében (4:3) is, ami bár első látásra szorosnak tűnik, mégsem állítható, hogy Hekler helye veszélybe került volna. Ezt mi sem mutatja jobban, mint a kari szavazás eredménye: Hekler 23 szavazatot gyűjtött a 41-ből, Gerevich

²⁰ Mikó 2018. i. m. 77–78.

2. A Hekler-szeminárium tagjai Egerben az 1920-as évek elején.
 Állnak, balról: Csernyánszky Mária, Kapossy János, Pigler Andor, Hekler Antal,
 Szmrecsányi Miklós, Boócz Judit, Sulyán Pál, Balogh Jolán. Törökülésben, balról:
 Obilks Iván, Hány Géza, Oberschall Magda és Erdélyi Gizella.

Tibor kettőt, Meller egyet, a Hekler-Meller-kettős tizenkettőt (hármán tartózkodtak). A történet a bölcsészkaron belül azonban nem ért véget. Először a Mellert támogatók nyújtottak be különvéleményt, amelyben megfogalmazták, hogy Meller mint képzett művészettörténész alkalmasabb volna a tanszékvezetésre, majd Pasteiner nyilatkozott újra írásban Hekler kinevezésének elfogadhatatlanságáról. A beadványok nem értek el eredményt. Hekler rendes tanárként lett a tanszék vezetője, Gerevich Tibor, a nyilvános rendkívüli tanárságra való felterjesztés ellenére egyelőre magántanárként oktatott. Meller Simon a Szépművészeti Múzeumban maradt. Hekler a Monarchia összeomlása előtti napokban, 1918. október 18-án vette át a tanszék vezetését.²¹

²¹ A művészettörténeti tanszék 1917 és 1918 között húzódó vezetőválasztásáról Gosztonyi Ferenc írt kimerítő tanulmányt. A bekezdésében található idézetek az ő dolgozatából származnak. Gosztonyi Ferenc: A „Pasteiner-tanszék” vége. Az 1917-1918-as tanszéki pályázat története és iratai. *Művészettörténeti Értesítő*, 63. 2014. 67-93. A vetélkedésről egy Lengyel József hagyatékából előkerült tárcanovella is „beszámol”. Az *Élet és Irodalomban* közölt szövegről ld.: Markója Csilla: A budapesti művészettörténeti tanszék története. *Enigma*, 28. (2021[2022]) No 106. 14-16.

Hekler, aligha férhet hozzá kétség, ezúttal is elsősorban politikai kapcsolatainak köszönhetően azt, hogy klasszika archeológusként elnyerte a művészettörténeti tanszék vezetői posztját. A döntés mögött ismét a befolyásos rokont kell sejtenuünk, de arról sem szabad megfeledkezni, hogy az egyetemi bizottságban ülő támogatói is ahhoz a politikai körhöz tartoztak, amelynek már a Tisza-érában is Klebelsberg volt a vezető alakja. Ők emellett mind meghatározó szerepet játszottak a két háború közötti időszak tudományos életében. A(z akkor még elsősorban) középkorkutató Domanovszky 1915-ben lett a Magyar Tudományos Akadémia tagja, 1917-ben már szoros kapcsolatban állt Klebelsberggel, akivel együtt vettek részt a Történelmi Társulat munkájában, és akivel együtt kezdték el előkészíteni a Bécsi Magyar Történeti Intézet alapítását.²² A konzervatív, a forradalmak előtti időkben a Monarchia irányában lojális Pauler Ákos a klebelsbergi neonacionalista kultúrpolitika egyik központi tudós szereplőjeként az 1920-as években annak az értelmiségi körnek lett tagja, amelynek egyik szellemi forrását a Magyar Irodalmi Társaság jelentette, és amelynek orgánuma a (magát „a Nyugat képviselte szellem és irányzat ellenében”²³ meghatározó) *Napkelet* volt. Mind a társaság, mind a lap egyik legfőbb támogatójaként Klebelsberg lépett fel, Pauler és Hekler pedig számos publicisztikát jegyzett a folyóiratban.²⁴ Az államtitkárral korábban is jó viszonyban lévő Petz Gedeon Klebelsberg kultuszminisztersége idején, az 1920-as évek elején Paulerrel (illetve Fináczy Ernővel és Kornis Gyulával) együtt vett részt a középiskolai tanárok képzéséről szóló törvényjavaslat előkészítésében.²⁵ A Hekler mögött állók közül az apolitikusságáról ismert Kuzsinszkyknak inkább személyes indítékai lehettek. A pannóniai ókori emlékek kutatójaként minden bizonnyal jobb szeretete volna vetélytársát egy másik tanszéken látni. (Hekler kinevezése is hozzájárulhatott kettejük Kuzsinszky haláláig tartó, a kollegialitásnál is szorosabb kapcsolatához. Az Akadémia és az Egyetem nevében Hekler búcsúztatta barátját annak ravatalánál.)²⁶

A fentiek tükrében Hekler egyetemi professzorsága egyáltalán nem tekinthető kényszerpályának, ahogy azt Zádor Anna fogalmazta meg a vele készült interjúban. „Hirtelen kellett egy ember a tanszékre, ezt az embert tették oda, a Hekler Antalt, akinek szó szoros értelemben meg kellett tanulni a művészettörténetet, sose csinálta, csak annyira, amennyire egy régésznek kellett.”²⁷ Hekler úgy pályázta meg, majd vállalta el a tanszékvezetést, hogy – eltekintve egy 1907-es, rövid Michelangelo-tanul-

²² Glatz Ferenc: Domanovszky Sándor helye a magyar történettudományban. *Századok*, 112. 1978. 211–234.; Ujváry 2010. i. m. 184.

²³ Az idézet Klebelsberg Szekfű Gyulához írt leveléből származik. Idézi: Tóth-Barbalics Veronika: A Napkelet megalapítása. *Magyar Könyvszemle*, 120. 2004. 238–256, 240.

²⁴ Somos Róbert: *Pauler Ákos élete és filozófiája*. Budapest, 1999. 108–113., 156–157.

²⁵ Ladányi Andor: A középiskolai tanárképzés történetének fő vonásai. *Új Pedagógiai Szemle*, 42. 1992. 2. 60.

²⁶ Hekler Antal r. tag gyászbeszéde Kuzsinszky Bálint r. tag ravatalánál, 1938. augusztus 26-án. *Akadémiai Értesítő*, 48. 1938. 198–199.

²⁷ Markója 2008. i. m. 38.

mánytól, valójában inkább esszé²⁸ – nem volt közép- vagy újkori művészet-történeti tárgyú publikációja. A politikai motivációjú egyetemi tanárkinevezések végrehajtói természetesen nem menthetők fel (és ez ugyanúgy vonatkozik a Monarchia alatti és a forradalmakat követő időszak hasonló indítékkal zajló tanárkinevezéseire). Mégis, amikor 1919 tavaszán a Tanácsköztársaság Köznevelési Népbiztossága visszahelyezte Heklert a Szépművészeti Múzeumba, és helyére Mellert állította a tanszék élére, akkor, még ha politikai motiváció is állt a „személycseré” mögött – Meller a múzeumban is megtarthatta állását –, a szakmaiságnak kedvezett a döntés. A Tudományegyetemről főként Pasteiner aknamunkájának köszönhetően ekkor már kiszorult Ébert a Köznevelési Népbiztosság a Műegyetemen juttatta művészet-történeti katedrához. A gyorsan érkező újabb politikai fordulat azonban ismét Heklernek kedvezett, így visszakerülhetett a tanszékre. Mellert eltávolították onnan, egyelőre maradhatott a múzeumban, de hamarosan emigrált. Ébert mind az egyetemről, mind az Akadémiáról kizárták, tudományos pályája véget ért. Heklert 1920-ban az Akadémia levelező tagjává választották. Ajánlói a Tanácsköztársaság idején mély sebeket kapó Áldásy Antal és további három történész, a politikai színtéren is fellépő, korábban miniszteri tanácsos, később államtitkár Csánki Dezső, valamint Domanovszky Sándor és Fejérfalvai László voltak.²⁹

b. Az egyetemi oktató

A klebelsbergi kultúrprogramhoz kapcsolódva Hekler is kifejtette álláspontját a Trianon utáni magyarországi művészet-történet feladatairól. A *Századok* lapjain megjelent, akkor és azóta is sokat hivatkozott szövegében³⁰ egy átfogó hazai (és amennyire lehet, határon túli) műemléki topográfia igényét fogalmazta meg, illetve a műtárgy- és műemlékállomány hazai és külföldi levéltárára is kiterjedő kutatásait tűzte ki legfőbb feladatul.³¹ Főleg a külföldről érkezett művészek nagyszámú magyarországi jelenléte miatt gondolta úgy – helyesen –, hogy az európai művészet minél alaposabb ismerete is szükségeltetik a hazai emléktárhoz. Utóbbi perspektívából nézve ugyan magyarázható az a több mint harminc, a 20-as évek során tartott előadás, amit Hekler az egyetemes művészet tárgyalásának szentelt,³² az viszont aligha, hogy ezeknek csaknem fele „nagy művészegyenlőségek” életművét tárgyalta: Leonardo, Michelangelo és Dürer mellett Grünewaldét, Raffaellót, Giorgionét, Tizianót, Tintorettoét, Velázquezét, Rubensét, Rembrandtét. (Hekler Michel-

²⁸ Hekler, Anton: Plastische Probleme bei Michelangelo. *Beilage zur Allgemeinen Zeitung*, 1907. augusztus 31. (No 156.) 717-724.

²⁹ *Magyar Tudományos Akadémia. Tagajánlások 1920-ban. Kézirat gyanánt.* Budapest, 1920. 26.

³⁰ Hekler Antal: A magyar művészet-történelem fõadatai. *Századok*, 55. 1921. 161-171.

³¹ Uo., 163-164.

³² Mivel az itáliai reneszánsz és barokkot jórészt – elõször mint magán-, késõbb mint nyilvános rendes tanár és a Keresztényregészeti Tanszék vezetõje – Gerevich Tibor tanította, így Hekler fõként a korszak németalföldi, spanyol és francia mûvészetet oktatta.

3. Hekler Antal Gróf Bethlen Margit, Henrik Cornell és felesége, illetve Margherita Sarfatti társaságában. *Képes Krónika*, 1936. április 26. 21.

angelóról és Leonardóról monográfiát is írt ebben az időszakban.)³³ Ami mégis a legszembetűnőbb, az az, hogy mindössze két alkalommal hirdetett meg a magyarországi művészet valamelyik korszakát tárgyaló kurzust tanszékvezetőségének első évtizedeiben: *A magyarországi renaissance művészet írott kútfői és emlékei* címűt az 1924/25-ös tanév 1. félévében, *A magyarországi barokk építészeti emlékei* címűt pedig az 1927/28-as tanév 2. félévében.³⁴ A 30-as évek némi változást hoztak Hekler oktatói tevékenységében; ekkor az új, fiatalokból álló tanárgeneráció – elsősorban Pigler Andor és Kapossy János – né-

mileg tehermentesítette, így a legtöbb előadást – harmincat – már az antik művészet tárgyköréből tarthatta. Kurzusainak több mint harmada azonban továbbra is az európai újkor művészetét tárgyalta. Magyarországi művészetet mindössze öt alkalommal tanított (ebből háromszor vállalkozott a teljes magyar művészettörténet vázlatos áttekintésére – nyilvánvalóan egyes korszakokat külön félévekben tárgyalt –, ahogy tette azt az 1934-ben megjelent munkájában is).³⁵

Hogy Hekler saját, a magyar(országi) emléktanyag mihamarabbi és minél alaposabb felmérését célzó programja mennyire nem jelent meg a 20-as évek művészettörténet-sz-képzésében, hogy mennyire a Pasteiner-éra hagyományát képviselte tanszékvezetőként, az még inkább szembetűnő, ha végigtekintünk a korábbi időszakban (elsősorban Pasteiner által) meghirdetett kurzusok jegyzékén.³⁶ Hekler oktatóként olyannyira követője volt Pasteinernek, hogy ő maga mint klasszika archeo-

³³ Hekler Antal: *Michelangelo*. Budapest, 1926. és Uő: *Leonardo da Vinci*. Budapest, 1927. A Michelangelo-könyvről Hekler „tanítványai”, Oroszlán Zoltán és Pigler Andor, valamint Kárpáti Aurél és Elek Artúr írt ismertetőt; kritikai megjegyzéseket csak Elek írása tartalmaz. A *Leonardót* recenzeálók közül egyedül Fülep Lajos volt az, aki felhívta a figyelmet a munka jó esetben is a historizmus hagyományait követő, már évtizedekkel korábban is idejémtúlt szemléletére, és számon kérte a szerzőtől a szellemtörténeti módszer alkalmazásának hiányát. Ld.: Fülep Lajos: *Leonardo da Vinci*. Írta Hekler Antal. *Könyvbarátok Lapja*, 1. 1928. 156–157.

³⁴ Hekler előadásainak és szemináriumainak jegyzékét A Budapesti Királyi Magyar (Pázmány Péter) Tudományegyetem félévente kiadott tanrendjei tartalmazzák. A szöveg írásához felhasznált adatok ezekből a kötetekből származnak.

³⁵ Hekler Antal: *A magyar művészet története*. Budapest, é. n. [1934].

³⁶ Az összehasonlításhoz az adatokat Gosztonyi Ferenc disszertációjának függelékéből vettem. Gosztonyi Ferenc: *A magyar művészettörténetírás története (1875-1918). A „Pasteiner-tanszék”*. Doktori disszertáció, ELTE BTK, 2008. 176-193.

lógus – mint fentebb bemutattam – saját vonzódásáról is lemondva teljesen háttérbe szorította az ókori művészet oktatását az 1920-as években. Pasteiner az 1895/96-os tanévtől kezdve nem hirdetett meg antik művészeti előadást;³⁷ a fonal majd másfél évtizeddel későbbi felvételét épp Heklerre bízta.³⁸ Pasteiner – és Hekler ebben is a követője volt – nem kultiválta a középkori művészet oktatását sem; ezeket a tárgyakat 1905-től kezdve Éber László tartotta. Pasteiner számos kollokviumot szentelt ugyanakkor a quattrocento és a cinquecento művészetének; Leonardo-, Michelangelo- és Raffaello-előadásokat összesen nyolc alkalommal tartott. Ezeket az 1910-es években Gerevich Tibor vette át tőle, Hekler viszont tanszékvezetősége idején kisajátította a maga számára az itáliai reneszánsz nagymesterek életműveinek tanítását. Egy jelentős különbség mégis mutatkozik Pasteiner és Hekler oktatói oeuvre-jében: előbbi sokkal gyakrabban hirdetett meg a magyar művészet történetét tárgyaló előadást.

Ez persze Hekler életművét ismerve egyáltalán nem meglepő; ő ugyanis nem volt a magyarországi művészet kutatója. Alig féltucatnyi, a tárgyban született tudományos (részben tudományos ismeretterjesztő) publikációja szintézis, tudománytörténeti számvetés, illetve két, a magyar barokk-kutatás aktuális kérdéseit röviden áttekintő írás. Heklernek publicisztikái mellett több olyan (esszéisztikus) tanulmánya is van, amely, noha rangos folyóiratban jelent meg, mégsem tekinthető tudományos munkának. Az *Ipolyi Arnold emlékezete* című írása a *Századok*ban, a *Mátyás király, a renaissance-uralkodó* című pedig az *Akadémiai Értesítő*ben (illetve ugyanaz a szöveg a *Budapesti Szemle*ben) látott napvilágot.³⁹ Utóbbi a Corvin-koszorús kultúr-propagandista írása (a hosszú szöveg külön elemzés tárgyát képezhetné). A *magyar művészet története* mellett – erről a munkáról később lesz szó –, amelyet Hekler németül is megjelentetett, mindössze három tudományos írása említhető. 1928-ban jelent meg az Akadémián egy évvel korábban tartott előadásának írott változata, a *Magyar Tudományos Akadémia és a művészettörténet*, egy tudománytörténeti összefoglaló.⁴⁰ Hekler 1930-ban előadást tartott a Brüsszelben megrendezett nemzetközi művészettörténeti kongresszuson a magyar barokk művészetről. Ennek nagyon rövid kivonata (gyakorlatilag rezüméje) nyomtatásban is napvilágot látott.⁴¹ Figyelmet érdemlő és ugyancsak egy előadásból született tanulmány *A magyarországi barokkszobrászat európai helyzete* című (1935).⁴² Figyelmet érdemlő azért, mert egyes részei

³⁷ Gosztonyi Ferenc: A Pasteiner-tanítványok. *Ars Hungarica*, 38. 2012. 14.

³⁸ Az egyetemen mindazonáltal Hampel József, majd Láng Nándor és Kuzsinszky Bálint révén továbbra is folyt a klasszika archeológia oktatása.

³⁹ Hekler Antal: Ipolyi Arnold emlékezete. *Századok*, 57. 1923. 235–246.; Uő: Mátyás király, a renaissance-uralkodó. *Akadémiai Értesítő*, 50. 1940. 38–65.; Uő: Mátyás király, a renaissance-uralkodó. *Budapesti Szemle*, 257. 1940. No. 750. 124–131.

⁴⁰ Hekler Antal: *A Magyar Tudományos Akadémia és a művészettörténet. (Bemutatta a M. Tudományos Akadémia 1927. évi dec. 19-én tartott összes ülésében)*. Budapest, 1928.

⁴¹ Antoine Hekler: Les problèmes du style baroque en Hongrie. *Actes du XIIe Congrès International d'Histoire de l'Art. Bruxelles, 20–29. Septembre 1930*. I. Bruxelles, 1930. 77–78.

⁴² Hekler Antal: *A magyarországi barokkszobrászat európai helyzete. Felolvasta a M. Tud. Akadémia*

a korábban csak a centrum-periféria viszonyban értékelt magyarországi barokk plasztika rehabilitálásaként, más részei viszont a neobarokk törekvések programszövegeként olvashatók. Hekler a tanulmányban elsőként tekintette át az addig ismert szobrászati anyagot az egyes emlékek érzékletes leírásával, elemzésével. (Kiváló stilszta volt.) Mindeközben vissza-visszatér a szövegben egy nemzeti barokk stílus meghatározásának igénye, ami Hekler szerint a magyar ízlés józanságában – ez gyakran emlegetett kulcsszava volt, lásd a tanulmányban később –, kiegyensúlyozó erejében gyökerezett, és ami mintát nyújthat saját kora művészete – tehát nem csak szobrászata – számára is. „A hazai szobrászatunkat a szomszédos területek szobrászatától elválasztja (...) a szélsőséges festőiséggel s a világias rokokoszellemmel szemben tanúsított ösztönös tartózkodás.”⁴³ Hekler azonban nem említi egyetlen a Magyar Királyság területén született mesternevet sem. Illetve Weber József Lénártot és Bebo Károlyt magyar szobrászoknak tartja; előbbi azonban sziléziai származású német művész volt, aki ötven éves kora körül költözött Budára, utóbbi születésének és tanulóéveinek helye pedig nem ismert.

Hekler oktatói munkájának leglátványosabb lenyomatai azok a jegyzetek, amelyek alapján egyetemi előadásait tartotta, és amelyeket ma a Művészettörténeti Intézet adattára őriz. Bár tekinthetjük a kéz- és gépiratos előadásvázlatokat elsődleges forrásnak, de a bennük megfogalmazott gondolatok kivétel nélkül visszaköszönnek Hekler publikációiban is. Így utóbbiak ugyanúgy tudósítanak az előadásokon elhangzottakról. Ezek átfogó ismertetésére e tanulmány keretein belül nincs mód. Hekler előadói és publikációs oeuvre-jére azonban olyan látványosan ránehezedik a világnézet által végtelenségig meghatározott, saját maga konstruálta vezérgondolat, ami úgy a(z európai) művészettörténet folyamatának, mint a nagymesterek életművének legfőbb értelmezési keretét nyújtotta számára, hogy annak példákon keresztül bemutatását nem nehéz, és érdemes – ha csak nagy vonalakban, de ehelyütt is⁴⁴ – megtenni. A 20-as és a 30-as években keletkezett tanulmányok, az európai művészet korszakait feldolgozó monográfiák, a nagymesterek életművét tárgyaló előadásjegyzetek mind annak a vulgár-szellem-történeti gondolkodásnak a lenyomatai, amelynek alaptéziseit Hekler a *Művészet és világnézet* című tanulmányában gyűjtötte össze.⁴⁵ (A szöveget többször újraközölték, így megjelent abban az 1943-ban közreadott kötetben is, amely a tanulmány címét kapta, és amely Hekler dolgozatait tartalmazta.⁴⁶ A tanulmány alapján írta az 1929–30. tanév első félévében tartott előadásának jegyzetét.)⁴⁷

Hekler alapvetése a következő: „két világnézeti típus különböztethető meg: 1. geocentrikus: ennek föllendülése idején a filozófiában pozitívizmus, a művészetben

II. Osztályának 1935. évi február hó 11-én tartott ülésén. Budapest, 1935.

⁴³ Uo., 12.

⁴⁴ Erről korábban: Markója 2008. 48–51.

⁴⁵ Hekler Antal: Művészet és világnézet. *Budapesti Szemle*, 209. 1928. No 607. 383–398.

⁴⁶ Hekler Antal: *Művészet és világnézet, 1916–1940*. Szerk. Erdélyi Gizella. Budapest, 1943.

⁴⁷ ELKH BTK MI, Adattár, MKCs-C-I-76/67.

4. Hekler Antal és felesége 1937-ben

naturalizmus dívik. – 2. kozmikus: a lét problémáinak megoldását a földön túl keresik. Filozófiában metafizika, művészetben idealizmus az irányadó. – A két világnézeti típus ritmikus váltógazdaságával állunk szemben.⁴⁸ Hekler sajátos művészet-szemlélete, természetszerűleg elhatárolódik a Wickhoff, Riegl és Wölfflin által képviselt formalista művészettörténetírástól, de ugyanúgy ellentétes pólusok változásaként látja az európai művészet folyamatát, mint Wölfflin (vagy Worringer). Hekler felfogásának alapját ugyan leginkább a Dvořák-féle szellem-történeti iskola tanításai adják, de csak annyiban, amennyiben a művészi ábrázolás legfőbb meghatározójának ő is a korszellemet tartja. Hekler azonban mindössze kétfajta „korszellemet” ismer. Az egyikben „a lét problémája az ember problémájává korlátozódik”, a másikban „az ember problémája a kozmosz problémája lesz”. Előbbi világnézet az ókori görögség, a reneszánsz, a klasszicizmus, a romantika, a naturalizmus, az impresszionizmus művészetének életre hívója. Az utóbbi, „metafizikai világnézet” nyomán a későantik, a középkor, a barokk (és a manierizmus, amelynek első képviselője Michelangelo) és az expresszionizmus művészete született meg. Hekler nem hagy kétséget afelől, hogy a kétfajta világnézet és művészet közül melyik a

⁴⁸ Uo., 3.

legmagasabb igazság letéteményese, illetve megjelenítője. Ahogy írja, a „természettudományi világmegismerés a lét végső kérdéseivel szemben tehetetlennek bizonyult”⁴⁹ már az antik világban is. „A renaissance véges keretek között mozgó világmagyarázata a lét fenyegető nagy kérdése[re]” nem tudott válaszokat adni.⁵⁰ „A XIX. század emberét a természettudományi világmegismerés addig nem is sejtett előretörése, a technika minden káprázatos csodája sem elégíthette ki. A lét nyugtalanító, nagy, örök kérdéseire a választ itt hiába kereste. A csalódás nyomán a pozitívizmus hitele megrendült s a lelkeket egyre jobban feszítette a vágy az érzéki megismerés határain túl fekvő, metafizikai örök igazságok után.”⁵¹ Hekler szintetizáló munkáiban – az *Antik művészetben*, *A középkor s a renaissance művészetében* és *Az újkor művészetében* – az európai művészet történetét végigjárva tölti meg ideológiai tartalommal szövegeit. A jelenbe eljutva és felfedezve a „kozmosz világszemlélet” újbóli uralomra jutását, optimistán tekint előre. „A mai ember lelkeségével telített új természetszemlélet megváltó ihletében egy [olyan] művészet van kialakulóban, mely távol áll minden naturalizmustól, klasszicizmustól s melyben a zavaros, gondolatlerhes, fárasztó víziók nemes harmóniákkal tele, egységes optikai világképpé tisztulnak. Ennek az új művészetnek, mely mint stílustörekvés az »új tárgyilagoság« (Neue Sachlichkeit) nevet kapta, nincs szüksége arra, hogy kifejezés jogcímén torzító tükröt tartson a valóság elé. A legegyszerűbb életformát is meg tudja tölteni lelkeséggel s az örök igazság szuggesztív erejével.”⁵² A „valódi lelki üdvösséget” biztosító „metafizikai világnézet”, ahogy arra Hekler a korábbi korszakok esetében is rávilágított, egy a vallással (és Európáról lévén szó: a kereszténnyel).

Hekler azonban itt nem áll meg. Nemcsak az egyik világszemléletnek a másikkal szembeni szupremáciáját akarja bizonyítani, hanem azt is, hogy a kozmosz világnézettel az északi (azaz a germán) népek lélekalkata áll összhangban. „A gótikus hagyományokhoz való szívós ragaszkodás a német népek kozmosz és dinamikai világfelfogásra hajló lelki alkatában gyökerezik, mely már legősibb művészi megnyilatkozásaiban is (germán állatornamentika) a lét értelmét irracionális pátoszban és mozgalmasságban kereste. Ezek a lélek legmélyebb rétegeiben fészkelő hajlamok voltak azok, melyek a németiséget a délről kisugárzó barokk kultúra áramkörébe kapcsolódva a szellemi élet egész területén, de főként zenében és építészetben az alkotó lángelmék egész sorával megáldott vezető szerepre képesítették.”⁵³ Mindezt bizonyítandó Hekler mind egyetemi előadásaiban, mind szintéziseiben látványosan játssza ki egymással szemben az itáliai reneszánszsal, illetve barokkal kapcsolatba került északi művészeket és az általa autochtonnak tekintett „északi fantáziatípus legnagyszerűbb beteljesítőit”. Az egyik oldalon az „egész érzésvilágával az olasz renaissance szépségeszményéhez” szegődő Dürer és „az olasz művészeti kultúra

⁴⁹ Hekler Antal: *A középkor s a renaissance művészete*. Budapest, é. n. [1932]. 7.

⁵⁰ Hekler: *Az újkor művészete*. Budapest, é. n. [1933]. 8.

⁵¹ Uo., 232.

⁵² Uo., 240.

⁵³ Uo., 155.

északi fákllyavívője”, Rubens áll. Velük szemben pedig ott vannak az érzékfölötti igazságot kereső kortársaik, Grünewald és Rembrandt. Köztük „van bizonyos rokonság, összefüzi őket a megértetlenség közös végzete, velük szemben áll Dürer, illetve Rubens. Közös bennük az *északi lélekalkat elementáris ereje* [az én kiemelésem – U. B.], lelke mélyén mindkettő költő, a valóság elemei csak eszköz náluk a magasabb, víziószerű igazság kifejezésére. Mindkettőt jellemzi a fantasztikum, vizionarizmus, szubjektívizmus, minek általános, sőt Rembrandtnál sorsszerű élményt akarnak adni.”⁵⁴

Hekler ezáltal az európai művészet folyamatát láttatva volt képes átadni saját aktuálpolitikai álláspontját hallgatói és olvasóközönsége – szándéka szerint természetesen az egész magyarság – számára. Hekler, ha nem is került a sovinszta megnyilvánulásokat, írásaira mégsem jellemző az a szélsőséges hang, amit egyes, szlavo- vagy romanofób kortársai képviseltek. Ennek oka az volt, hogy a kultúrfölényt elképzelhetetlennek tartotta „etikai bázis” nélkül – amint azt számos beszédében és publicisztikájában hangoztatta. Ez a sajátos, tulajdonképp sosem tisztázott etikai alap előbb művészettörténeti módszerére nyomta rá bélyegét, majd módszerének következtetéseivel nyert megerősítést. Hekler okfejtésében a magasabb szellemi és *erkölcsi* igazság a metafizika (mint filozófiai rendszer), de még inkább a vallás útján érhető el. Szerinte a „fajok váltógazdaságában” a XX. századra az új vezetők a pozitívista világnézetben csalódott, „a lét rejtett, belső lényegét” és az „erkölcsi tisztulást” kereső, az (új) expresszionizmus művészetét kiteljesítő északiak lettek. Közülük is azok, akik – mint korábban Grünewald vagy Rembrandt – elzárkóztak a Dél befolyásától – általánosabb értelemben: azok, akik a nemzeti lélekalkatuknak megfelelő művészetet gyakorolták. Ezek után nem nehéz felismerni a keresztény-nemzeti politikai kurzus apológétáját, sőt a *Napkelet* publicistáját az egyetemes művészet történetét ismertető szerzőben. Utóbbi miatt nem tanulság nélküli az 1923-as, a *Napkelet* első számában megjelent *Michelangelo lelki problémája* című szövege záró bekezdésének, valamint a lapban megjelent, egyik utolsó művészeti tárgyú írásának, *A középkori ember kialakulása* sorainak idézése. „Michelangelo, mikor így minden alkotásában saját lelki élményeit öntötte általános örökérvényű formákba, merészen szembehelyezkedett az előző korszakok természetmegfigyelésre fölépített objektív művészi felfogásának hagyományaival. Az objektív valósággal szembeszegette a szubjektív érzés megrázó és megváltó igazságát. A láncra-vert akarát küzdelmének azt az alanyi érzésből fakadó, félelmes páthoszá, mely Michelangelo Máté apostolát és Rabszolgáit eltölti, sem a Qattrocento [sic!], sem az antik művészet nem ismerte. A Laokoon vagy a Haldokló gallus tárgyszerűen indokolt fájdalomával szemben Michelangelo alkotásainak tárgyszerűen indokolatlan, emberfölötti fájdalomában mindenkor a mester vergődő lelkének keserősége tör magának utat. A Rondanini Pieta is ennek a megtört, kifáradt léleknek törekeny valószerűtlenségével megrázó, víziószerű, utolsó vallomása. S éppen ez a mindent átható szubjektívizmus az, ami által Michelangelo az egész újabbkori művészetnek

⁵⁴ ELKH BTK MI, Adattár, MKCs-C-1-76/54, 27-28.

úttörője lett.”⁵⁵ Másfél évtizeddel később ugyanazok a gondolatok olvashatók nála akkor is, amikor a későantik művészetről ír. „A Kr. u. 4. és 5. században uralkodó fiziognómiai típusok sorában a szellemi kathedrális módjára felépített, időtlen fenségű imperatorportré mellett látunk puha, tágranyílt szemmel álmodozó, ifjú arcokat (l. az ú. n. Arcadius-fejet a berlini Múzeumban 7. kép), kiknek látnoki révedezéséhez jól talál a vallomás: «a világ nem az enyém s én sem vagyok többé a magamé és ami szívem legmélyén lakozik, az az igazság és az üdvösség». A világtól elfordult szerzetesi, aszkéta-arcok is egyre nagyobb teret foglalnak. A legmegkapóbb példákat Aphrodisias és Ephesos szolgáltatták (8. kép). Rajtuk az antik, fizikai szépségeszmény összeomlott. Az arc az emésztő lelki szenvedélyek tüzeiben szinte összezsugorodott. A tekintet nem a földi téreket járja, hanem az örök igazságok szellemi dimenzióiba mered. A középkori embernek ez az első, prófétai erejű plasztikai megfogalmazása a Kr. u. 5. század művészetének, egyik legnagyobb, világtörténeti jelentőségű fegyverténye.”⁵⁶

A világnézeti meghatározottság úgyszintén tetten érhető Heklernek a magyar művészet történetét áttekintő munkájában, ami ugyancsak a Magyar Könyvbarátok kiadásában, mintegy a korábbi szintézisek záróköveként látott napvilágot 1934-ben.⁵⁷ Már a hangsúlyok is árulkodóak: Hekler a középkori és a barokk művészetnek több mint 160 oldalt, a reneszánsz és a 19. század művészetének viszont kevesebb mint 60 oldalt szentelt. Ugyan Divald Kornél és Péter András néhány évvel korábbi összefoglalói⁵⁸ nem tettek szükségessé egy újabb szintézist, Hekler mégis meg akarta írni saját magyar műtörténetét. Ugy tűnik azonban, hogy nehéz feladat elé állította magát akkor, amikor a „józsanságra hajló magyar szellem” helyét ki akarta jelölni saját kétpólusú rendszerében. A szerző alapvetésének zanzája a következő: a „magyar érzésvilág” kongruensnek érezte magát a román stílus törekvéseivel, megfelelő táptalaja volt a reneszánsz kezdeményezéseknek, „meleg megértéssel fogadta a világ-hódító racionalizmus stílusformáját, a klasszicizmust”; de a gótika és a barokk irracionális túlzásai is hódítottak a Magyar Királyságban, elsősorban a nyugati határszéli és a felvidéki német nyelvterületeken. „A magyar faj józsansága” a metafizikai világnézetben született korstílusok túlzó irracionalizmusát is kiegyensúlyozott mederbe terelte. Hekler a magyar művészet nemzeti jellegének lényegét a befogadásra való hajlamban, de a szélsőségeket kiszűrő, soha nem lankadó kritikai attitűdben látta.

Ez volt tehát az a gondolkodási horizont, amit Hekler szeretett volna kijelölni tanítványai számára. Egyetemi oktatói pályáját azonban nem lehet csak a fent vázoltak alapján értékelni. Az egyetemi professzorról az a (szájhagyományból erősen

⁵⁵ Hekler Antal: Michelangelo lelki problémája. *Napkelet*, 1. 1923. 14–18. 18.

⁵⁶ Hekler Antal: A középkori ember kialakulása. *Napkelet*, 15. 1937. 569–575. 575.

⁵⁷ Hekler Antal: *A magyar művészet története*. Budapest, 1934.

⁵⁸ Divald Kornél: *Magyar művészettörténet*. Budapest, 1927.; Péter András: *A magyar művészet története*. I–II. Budapest, 1930.

táplálkozó) tudománytörténet mindezidáig szinte teljes konszenzust élvező álláspontja, hogy az ő érdeme olyan tudósok *kinevelése* és segítése pályájuk kezdetén, akik a következő időszak meghatározó, *Magyarországon működő* szakembereivé váltak. Újabb, hosszú időt igénylő vizsgálatok szükségesek ahhoz, hogy közelebb jussunk annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy tekinthető-e a Hekler-tanszék egyben *iskolának* is. A (valójában még meg sem alkotott) képet mindenképp a Hekler és tanítványai által írt (korai) szövegek szoros olvasása, hallgatók és kortársak visszaemlékezései árnyalhatják. Kézenfekvő volna Gosztonyi Ferenc módszerét követni, aki a „Pasteiner-tanszék” művészettörténetből mint főtárgyból szigorlatozó hallgatóinak disszertációit „összeolvasva” vázolta fel azt a századforduló hazai művészettörténetírásban létrejött diskurzust, amit Pasteiner tanári munkássága alapozott meg.⁵⁹ A Gosztonyi metódusát követő vizsgálat elvégzésére nem volt lehetőségem; az eredmények ismertetése és elemzése egyébként is csak újabb publikáció(k) keretében tehető meg. Így a következőkben más szempontok felvetésével szeretnék hozzájárulni Hekler és tanítványai kapcsolatának értékeléséhez.

Ahogy Gosztonyi Ferenc, úgy én is azokat tekintem Hekler tanítványainak, akik az ő tanszékvezetősége idején tettek művészettörténetből mint főtárgyból szigorlati vizsgát. Forrásaim is ugyanazok, mint Gosztonyiéi: a Budapesti (Pázmány Péter) Tudományegyetem bölcsészdoktori szigorlatainak jegyzőkönyvei.⁶⁰ A helyzet a Keresztényrégészeti Intézet 1924-es felállása miatt azonban némileg komplikáltabb, mint a Pasteiner-éra vizsgálatokor. A jegyzőkönyvekben előfordul ugyanis, hogy a Gerevich-tanszéken végzett hallgató szigorlati főtárgya a művészettörténet és nem a keresztényrégészet, de főtárgyi vizsgáztatóként mégis Gerevich van feltüntetve. Így csak azokat tekintem Hekler tanítványainak, témavezetettjeinek, akiknek Hekler értékelte és szignálta a főtárgyi vizsgáját. A szöveg után található táblázatban ők szerepelnek (l. *Függelék*). A Heklerhez írt disszertációk nagy része írásban is megjelent. Ha az értekezést szerzője nem publikálta *monográfiaként*, azt ugyanennek a táblázatnak a harmadik oszlopában, az értekezés címe után jeleztem. A listában szerepel további két Hekler-tanítvány, Erdélyi Gizella és Sümeghy Veronika. Mindkettejük szigorlati főtárgya a klasszika archeológia volt, és mindkettejük dolgozatát a Művészettörténeti és Classica Archaeológiai Intézet adta ki. (Sümeghy szigorlati vizsgáját már Hekler halála után tette le.)

Heklerrel kapcsolatban többen megjegyezték már, hogy bár sokkal kevesebben végeztek nála, mint a Gerevich által vezetett tanszéken, tanítványai közül mégis jóval többen maradtak a szakma meghatározó szereplői. Az állítás első fele kétségtelenül igaz; Gerevich fellépésével tömegszakká vált a művészettörténet, disszerenseinek száma több mint duplája volt Heklerének. Az viszont aligha jelenthető ki, hogy a Hekler-tanszéken végzettek közül többen lettek volna azok, akiknek munkássága meghatározó volt a 20. századi hazai művészettörténetírásban. Az egyik oldalon ott találjuk Pigler Andort, Kapossy Jánost, Balogh Jolánt, Zádor Annát, Kampis Antalt,

⁵⁹ Gosztonyi 2012. i. m. 11–71.

⁶⁰ ELTE Egyetemi Levéltár, 8/1 – Bölcsészdoktori szigorlatok, 3–5. kötet.

5. A Magyar Német Társaság elnökválasztó közgyűlése. Balról: Hekler Antal, Tasnádi Nagy András a képviselőház elnöke, Szily Kálmán VKM államtitkár. *Tolnai Világlapja*, 1940. február 21. 2.

Bogyay Tamást, Entz Gézát, Aggházy Máriát. De Gerevich-hez írta disszertációját Péter András, Genthon István, Berkovits Ilona, Biró József, Dercsényi Dezső, Voit Pál, Radocsay Dénes és (az unokaöcs) Gerevich László. Természetesen itt is felmerül a kérdés, hogy utóbbiak közül kik azok, akik magukra egy iskola tagjaként gondoltak – Gosztonyi Ferencet parafrázálva: „hányan mentek volna el egy Gerevich-tanítványok találkozóra”⁶¹ –, illetve kik azok, akiknek (legalább korai) írásaiban kimutathatóak Gerevich gondolatai.

Annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy miért végeztek jóval többen a Gerevich-tanszéken, érdemes Zádor Anna visszaemlékezéseihez fordulni, aki, holott magát mindig is Hekler-tanítványnak tartotta, a vele készült interjúban nem a teljes elfogódottság hangján – és, bár nem tartozik ide, de gyakran érthetetlen naivitással – beszélt professzoráról. Egyszer így: „Hekler (...) egy nagyon gyors felfogású, gyors mozgású, vékony és, azt hiszem, nagyon gátlásos és introvertált ember volt.”, másszor pedig így: „Azt kell mondanom, hogy volt benne valami tanári intuíció, de nem sokat törődött az emberekkel.”⁶² Akik, és minden bizonnyal ők voltak kevesebben, szimpátiát éreztek az ideges, puritán és elmélyült tudós látszatát keltő Heklerrel és nem az elsősorban a hallgatók előtt *bon vivant*-ként feltűnő Gerevich

⁶¹ A Pasteiner-tanítványokról – Gosztonyi Ferenc: Pasteiner Gyula. *Enigma*, 13. 2006. No 47. 112.

⁶² Idézi: Markója 2008. i. m. 38., 39.

sugallta könnyebb út lehetőségét kívánták választani, azaz maguk is hajlottak az aszkézis felé, szívesebben tartoztak a Hekler-intézethez.

Hekler több hallgatója a doktorátus megszerzésének idején már „kész” kutatóként lépett a szakmai közösség tagjai közé. Számukra Hekler az általa szerkesztett *Archaeológiai Értesítő*ben, illetve az általa életre hívott *Henszlmann-Lapok*ban biztosított publikációs lehetőséget. Ennek köszönhetően többször is előfordult, hogy az alapvetően régészeti témában született tanulmányok megjelentetésére hivatott *Archaeológiai Értesítő*ben több új-, mint ókori művészeti tárgyú írás látott napvilágot. Hekler hallgatói közül Balogh Jolán, Erdélyi Gizella és Pigler Andor hat-hat, Kapossy János és Réh Elemér három-három, Aggházy Mária, Kampis Antal, Oberschall Magda és Zádor Anna két-két tanulmánya szerepelt a folyóiratban. De megjelentek ott Gerevich-tanítványok, így Biró József, Genthon István, László Gyula és Péter András írásai is. Az 1927 és 1930 között tíz számot megérő *Henszlmann-Lapok*ban Kapossy János öt, Balogh Jolán (és saját maga) két(-két), illetve Réh Elemér (és Bruno Grimschitz) egy(-egy) kisebb dolgozatát adta ki Hekler. E ponton érdemes néhány mondatot szentelni Hekler osztrák és német tudósokkal való kapcsolataira.

Először a *Henszlmann-Lapok*ban (1927), majd kibővítve az *Archaeológiai Értesítő*ben (1928) jelent meg Bruno Grimschitz az epreskerti kálváriáról szóló írása.⁶³ Grimschitz egy Obilics Iván által megtalált levéltári forrást felhasználva, illetve Kapossy János stíluskritikai megfigyeléseit elfogadva – amiket állítása szerint Kapossy szóban közölt vele –, majd azokat sajátjaiéval is igazolva utalta a kálváriát Johann Lucas von Hildebrandt életművébe. Az utókor számára nem annyira Grimschitz vaskos tévedése – Kapossy feltehetően annyira bizonytalan volt saját attribúciójában, hogy azért nem publikálta azt –, hanem a szerző dilettantizmusa a megdöbbenő. Hildebrandt „mindent ide”-monográfusa egy pesti polgárasszony kegyes adományából származó (!), 1710-es évekbeli megrendelés – Grimschitz datálása – teljesítését adta annak az építésznek a kezébe, aki akkoriban épp pályája csúcán állva legnagyobb ausztriai egyházi, főúri és uralkodói megbízásain dolgozott. Amikor Grimschitz stíluskritikai érveit sorakoztatta fel, Hildebrandt szinte egész munkásságát mozgósította: olyan szerkezeti és dekorációs megoldásokat sorolt, amelyeket hol a korai, hol a késői műveken vélt felfedezni. Végül – „természetesen” – egyik legfőbb érve az volt Hildebrandt szerzősége mellett, hogy az építész tervezett kastélyt Magyarországon – mintha tudomást sem vett volna arról, hogy az egy osztrák főrend, Savoyai Eugén számára épült, a megrendelés pedig 1701-ből származik.

Grimschitz mellett, akire Hekler mint megkérdőjelezhetetlen barokk-kutató autoritásra tekintett, és aki aztán az osztrák művészettörténet (és művészeti szcena) háború előtti és alatti tótumfaktuma lett, olyan osztrák és német szakemberek (barokk-kutatók) publikáltak Hekler lapjaiban, illetve tartottak előadásokat, kurzusokat a Budapesti Egyetemen, mint Dagobert Frey (akinek háború utáni

⁶³ Grimschitz Bruno: Az epreskerti kálvária (Bruno Grimschitz: Johann Lucas von Hildebrandts Kalvarienrotunde in Budapest). *Henszlmann-Lapok*, 1927, No 4.; Uő: Az epreskerti kálvária. *Archaeológiai Értesítő*, 42. 1928. 188–197.

igazolásában Zádor Anna is részt vett),⁶⁴ Wilhelm Pinder, Friedrich Gerke vagy Hans Sedlmayr – később kivétel nélkül a náci párt ideológusai és/vagy tagjai. Hogy Hekler miért került velük kapcsolatba (illetve, hogy a bécsi iskola más vagy a többi német, esetleg a harmincas években már Nagy-Britanniában élő művészettörténészeivel miként nem), arra elsősorban a fent felsorolt személyek hagyatékában lévő dokumentumok vizsgálatán keresztül juthatnánk új információkhoz.

Szó volt már a fejezetben arról, hogy vajon miként „választódhattak ki” a Hekler-tanszék diákjai, arról, hogy nem állja meg a helyét a kijelentés, hogy abszolút fölénybe kerültek volna a szakmában a Heklernél végzetek a Gerevich-tanszékről kikerültekkel szemben, és arról is, hogy szövegek szoros olvasásával talán megválaszolható volna a kérdés, hogy létezett-e Hekler-iskola. Ha egyszerűbben akarunk közelíteni az utóbbi kérdéshez, akkor elég megnéznünk a nagyobb formátumú tanítványok kutatói attitűdjét és összevetni azt Heklerével. Noha Hekler szorgalmazta a levéltári kutatásokat, maga ebben nem jelentett mintát a hallgatói számára. Művészeti írásaiiban kizárólag a (német és magyar nyelvű) szakirodalom ismeretére és szemére hagyatkozott. Ami azt illeti, pályája utolsó évtizedében saját hallgatói kutatásaiból profitált akkor, amikor a magyarországi művészet szintézisét írta meg vagy a barokk-kutatások eredményeiről számolt be. Hekler nem végzett alapkutatásokat; Balogh Jolán, Fleischer Gyula, Kapossy János, Réh Elemér, Schoen Arnold, de sorolhatnánk tovább is, elképzelhetetlennek tartották, hogy ahol tudták, állításaikat ne támasszák alá írott forrásokkal is. Az a fajta (évtizedeken át mozdulatlan) világnézeti meghatározottság, ami Hekler majd’ egész életművét jellemezte, a szakmában később meghatározó szerepbe került tanítványainál nem érzékelhető. Mindezt úgy gondolom, hogy megkérdőjelezhető a hazai tudománytörténet azon állítása, hogy létezett a Hekler-éra alatt művészettörténetet hallgatók munkájára hatást gyakorló Hekler-örökség.

Ugry Bálint

HEKLER ANTAL ÉS A „SÓVÁRGÁS A VILÁGNÉZETRE”

A konzervatív archeológus, Hekler Antal befutása a tanszék élére ugyanolyan törést jelentett Budapesten, mint Bécsben Schlosser triumfálása. Egy szép, reményteli korszak itt is, ott is véget ért. Gosztonyi Ferenc rekonstruálta a tanszéki pályázat történetét, melynek, a Heklerrel rokoni és baráti kapcsolatot is ápoló Klebelsberg nyomására Hekler kinevezése lett a vége. A kettősség a Hekler-féle művészettörténeti tanszékkel, azaz a két professzorság Gerevich haláláig fennállt. A gyűjteményt 1926-ban intézetté alakították át, de csak 1930-tól viseli a Művészettörténeti és Keresztényrégészeti Intézet nevet. Ennek a korszaknak az *egészét* jellemzik a jobboldali diákszervezetek erőszakos akciói. Közülük a Turul Szövetség, Hekler Antal pro-

⁶⁴ Markója 2008. i. m. 57.

fesszor révén Zádor Anna életében is szerepet játszik és mindez különös megvilágításba helyezi a magyar művészettörténet-írás két háború közötti és több szempontból is igen fontos időszakát, melyet a németbarát Hekler- és az olaszbarát Gerevich-féle tanszékek kényszerű együttélése jellemez. Az alábbiakban Zádor Anna visszaemlékezéseiből, az ő szerepére fókuszálva mutatjuk be Hekler eddig kevésbé emlegetett publicisztikai tevékenységét, mely a művészettörténeti publikációira épp úgy rányomta bélyegét, mint az oktatási tevékenységére.⁶⁵

1922-ben Zádor Anna a gimnáziumi kézimunka-tanárnője révén eljutott Wolkenberg Alajoshoz, aki akkor a hitszónoklat professzora volt a budapesti tudományegyetemen, később a hittudományi kar dékánja, és az ő protekciója révén bejutott az akkor már Pázmány Péter nevét viselő egyetem bölcsészkarára, Hekler Antal professzor művészettörténet tanszékére, annak egyetlen zsidó tanítványaként.⁶⁶ Zádor Anna visszaemlékezéseiből talán a legtöbb személyes emlék Hekler professzor ténykedéséhez fűződik, illetve a párhuzamosan felállított Gerevich-tanszékhez, melyet szerinte leginkább a Hekler-tanítványok átcsábítása és az ennek érdekében bevetett parádés olaszországi utazás jellemez. Zádor Anna mindenhol kihangsúlyozza, hogy szinte egyedülként maradt hű Heklerhez, doktori témáját, az olaszországi építészet-elméleteket is Hekler jelölte ki számára. Professzorát Zádor Anna a következőképpen jellemzi: „Hekler egy nagyon érdekes ember volt. Először is jó megjelenésű, vékony, nyughatatlan, teljesen német neveltetésű, származású ember volt, Furtwänglernél⁶⁷ tanult Münchenben, ami ugye egy nagyon-nagy iskola volt és ezek az ő klasszika archaeológiai tanulmányai – ezt Szilágyitól⁶⁸ tudom, aki nem olyan rettentő elnéző –, például a római portrékról szóló kötete⁶⁹ ma is alapvető, tehát mondjuk a formamegfigyelési és a stílusérzéke nagyon fejlett volt. [...] Hekler [...] környezetéhez tartozott Petrovics Elek, Hoffmann Edith, Pigler Andor, és Balogh Jolán, meg ugye tanítványai és hű emberei voltak, [aztán] Ybl Ervin, Majovszky

⁶⁵ Jelen tanulmányban a következő korábbi publikációimra támaszkodom: Markója Csilla: „Ellentétek keresztezési pontja vagy magad is”. Zádor Anna kapcsolatai és a magyar művészettörténet-írás a két világháború között. *Zádor Anna* I. 2008. 25–68. – különösen: 35–60.; Uő: A Turul szárnyai alatt. Hekler Antal és Zádor Anna kapcsolatáról. *Enigma*, 21. 2014. No 80. 18–31.

⁶⁶ Bár Péter András 1924-ig bizonyosan Hekler-tanítvány volt, de külföldi tartózkodásai miatt (1922: Bécs, 1923: München) nem sok időt tölthetett a közelében, és aztán elsőként pártol át Gerevich-hez: „Péter András az egyetem több professzoránál is hallgatott órákat, széles körű érdeklődésének megfelelően. Legjobb kapcsolatban azonban Gerevich Tiborral lehetett, akinek a vezetése mellett védte meg a doktori értekezését”, 1925-ben. Vö.: Tóth Károly: Péter András a budapesti egyetemen. *Ars Hungarica*, 33. 2005. 461–471. A másik zsidó származású hallgató, Biró József, szintén Gerevich-tanítvány volt, ő valószínűleg édesapja, Biró Márk, a nagyváradi zsidó iskola igazgatójának hagyományörző érdemeire való tekintettel nyerhetett felvételt. Lóvei Pál: Biró József (1907–1945). *Frakkok* III. 505–517.

⁶⁷ Adolf Furtwängler (1853–1907), klasszika-archaeológus. 1894-től Münchenben a klasszika-archaeológia professzora.

⁶⁸ Szilágyi János György (1918–2016), művészettörténész, ókortudós.

⁶⁹ Hekler, Anton: *Die Bildniskunst der Griechen und Römer*. Stuttgart, 1912.

Pál, nem tudom, kit mondhatnék még, mert megint azt kell mondanom, hogy föl sem merült benne, hogy ő egy újságfirkással szóba álljon, föl sem merült.”⁷⁰ „Na most el kell mondani azt, hogy Hekler Antal, aki akkor professzor volt, milyen különleges képződmény volt. Jól képzett klasszika-archaeologus volt [...], kiválóan tudott németül, latinul, görögül természetesen, olaszul is, de nem vagyok biztos benne, hogy franciául és angolul tudott-e, olvasni tudott, de beszélni soha nem hallottam másként, mint latinul vagy németül. Dolgozott Furtwängler vezetése alatt álló kisázsiai ásásokon, nem tudom mit hozott onnan haza, azt sem, hogy lejárt a megbízatása vagy egyébként is hazajött volna, tény az, hogy a Tanácsköztársaság után jött haza, amikor kisöpörték az egyetemről a régieket. Azt nem tudom, hogy a Pasteinert mikor, de lehet, hogy Pasteiner akkor már nem volt, de Meller Simont azonnal természetesen, bár úgy látszik, csekély bűne lehetett, mert semmiféle eljárás nem indult ellene.⁷¹ De ő még a 20-as évek elején lemondott a Szépművészeti állásáról és előbb Münchenbe, majd Párizsba költözött. Hirtelen kellett egy ember a tanszékre, ezt az embert tették oda, a Hekler Antalt, akinek a szó szoros értelmében meg kellett tanulni a művészettörténetet, sose csinálta, csak annyira, amennyire egy régésznek kellett. Meg kellett tanulnia a magyar művészettörténetet, mert nagyon érthetően, és véleményem szerint helyesen, Trianon után jött egy nagyon erős magyar támogatás, a magyar művészetnek, magyar irodalomnak nagyon erős támogatása kezdett lenni. Odáig, Pasteiner érájában sokkal kevesebben foglalkoztak magyar művészettel. A Klebelsberg-, Hekler-érában kezdtek. Mégpedig mivel a korábbiak inkább a középkorral foglalkoztak, most teljes erővel a barokkal, illetve a reneszánszsal kezdtek törődni. Ez a menet arra volt jó, hogy Hekler, aki egy nagyon gyors felfogású, gyors mozgású, vékony és azt hiszem nagyon gátlásos és introvertált ember volt, tudta, hogy meg lehet tanulni nagyon sok mindent ugye. Tehát ha bármire azt mondtam, hogy én ezt nem tudom, erre azt mondta: Én ezt nem is kérdeztem. Úgyhogy nekem az első szemináriumon, ami másodéves koromban történt, adott egy óriási, 40 oldalas Vasari-részletet, és én erre azt mondtam, hogy nem tudok olaszul. Erre azt mondta, hogy én azt nem kérdeztem, tegyen úgy, mintha tudna olaszul. Ezek után mondhatom, hogy gyorsan nekiestem az olasztanulásnak, ami teljesen elnyomta az akkori nagyon jó franciatudásomat, amiből ma semmit sem tudok, és csak sokkal később, a 30-as években kezdtem angolul tanulni. Akkor ez nem kellett, a német kellett és az olasz kellett. Heklernek megvolt az a furcsa szokása, hogy látszólag nem nézett ránk, a teremben egy nagy asztal körül ült két-három ember, rossz világítással, rossz fűtéssel, rossz takarítással, egy olyan kis könyvtárral, ami nem volt sokkal nagyobb, mint az én jelenlegi könyvtáram, kimért

⁷⁰ Zádor Anna I. 2008. 144-145.

⁷¹ Pasteinert 1916. július 24-én nyugdíjazták, de utódját, Hekler Antalt, csak 1918. október 18-án nevezték ki nyilvános rendes tanárrá. 1919. április 11-én felfüggesztik állásából és visszahelyezik a Szépművészeti Múzeumba, helyére Meller Simont nevezik ki 1919. május 17-én. Hekler, 1919 augusztusában kerül vissza az egyetemre, amikor Mellert visszahelyezték a Szépművészeti Múzeumba, de eljárás nem indult ellene. Gosztonyi 2014. i. m. 67-93.

csöndben, cigarettázni senkinek nem volt szabad, csak a professzornak, éjjel-nappal dohányzott, ezért is halt meg 58 éves korában,⁷² és rohamléptekkel szaladt, hogy egy könyvet kivegyen. Néha odasandított az emberre, látta, hogy éppen mit olvas vagy ír, és erre nagyon jól emlékszem, nem egyszer, amikor éppen a ceruza végét szerettem volna rágni, hogy valami az eszembe jusson, akkor ő odavetett egy mondatot, odaköpte és az mindjárt megindított valami folyamatot és akkor én meg tudtam csinálni azt, amit korábban nem tudtam megcsinálni. Azt kell mondanom, hogy volt benne valami tanári intuíció, de nem sokat törődött az emberekkel. Nahát, akkor mentek, múltak az évek és 24-ben nyáron, az év elején, megalakította Esztergom a Keresztényrégészeti Tanszékét és arra kinevezte Gerevich Tibort⁷³ professzornak. Most ezek ketten nagyon nem szenvedték egymást, egészen más beállítottságúak voltak, Gerevich teljesen latin kultúrán nevelkedett és utálta a németeket, Hekler német kultúrán nevelkedett, nem utálta az olaszokat, de semmi köze nem volt hozzájuk. De nem ez volt a legfőbb baj. A legfőbb baj az volt, hogy Hekler külföldön végzett, a Gerevich pedig Eötvös Collegista volt. Ennek akkor olyan óriási értéke és presztízse volt, hogy ez a társaság, - Gerevich, Kodály, Szekfű, Horváth János, Gombocz Zoltán tartozott ide -, hát ezek tartották a bölcsészkart, Hekler Antal úgy kiesett, mintha ott sem lett volna. Tehát neki semmiféle súlya, befolyása nem lehetett ezeknek a nagy fejeknek az óriási összetartása és öntudata mellett, és ebbe belelépett a Gerevich Tibor Olaszországból. Tehát azonnal kialakult a két szomszédvárnak az az elmondhatatlanul kellemetlen összeférhetetlensége, ami végig fennállt, de 26 nyarán a Gerevichék szerveztek *captatio benevolentiae*-ként olaszországi tanulmányutat, amire engem is meghívott, ami óriási dolog volt, mert én voltam az egyetlen Hekler-tanítvány, aki nem mentem át Gerevich-hez, Péter András ott doktorált, Genthon is ott doktorált, nem tudom ki még. Makacs és hűséges voltam. Elmentünk erre az olaszországi útra, ami egészen nagyszerűen sikerült, Gerevich olyan volt, mint a legkitűnőbb udvarló, mindig kitalált valami kedvességet, amivel az elég nagyszámú lányseréget sikerült jókedvre derítenie, lampionos gondolázást Velencében, virágot hozott, óriási dolgokat.⁷⁴

Zádor Anna „makacs hűsége” egyike a nagy Zádor-rejtélyeknek. Két fájó ponthoz többször is visszatér a vele készült interjúkban, az egyik ilyen az „ébredők” behatolása az egyetemre, a másik, amikor a 70-es években feljelentik a saját tanítványai.

⁷² Hekler 1940. március 3-án vasárnap hajnalban halt meg Pálffy tér 5. sz. alatti lakásában. Március 5-én kedden du. 4-kor temették a Kerepesi úti temetőben, ahol Brandenstein Béla, Petrovics Elek, Pigler Andor és Radocsay Dénes búcsúztatták. Ld.: Gyászbeszédék Hekler Antal ravatalánál: Brandenstein Béla, Petrovics Elek, Pigler Antal, Radocsay Dénes. In: Hekler Antal: *Magyar kultúrpolitika 1919-1939*. Budapest, 1942. 56-60. - temetésen megjelent Hóman Bálint miniszter és Otto von Erdmannsdorff a német birodalom nagykövete is. *Ujság*, 1940. március 6. 6.

⁷³ Bár magántanárként már 1911-től tanított, Gerevichet 1924-ben nevezték ki nyilvános rendes tanárnak, azonban a Római Magyar Intézet újraindításával kapcsolatban többnyire Rómában tartózkodott s érdemben csak 1926-ban foglalta el tanszékét.

⁷⁴ *Zádor Anna* II. 2008. 48-52.

Különös módon ezen túlmenően alig beszél a zsidókat ért atrocitásokról 45-ig. Az Ébredő Magyarok betörését, mint valami szimbolikus dátumot, mintegy tapasztalatai összegzéseként meséli el újra és újra, amiképpen az egyetem akkori két zsidó professzora közül Fejér Lipótnak a szórakozottságából is fakadó méltóságteljes fellépését: „Az, hogy ezek betörték az egyetemre, az autonómia dacára, és hogy a portás, egy nagyszerű öregember nem volt képes őket kisöpörni, az súlyos tünet volt. Na most az egyik alkalommal, amikor én éppen jöttem be az egyetemre, ezek a fickók a lépcsőpihenőnél, ott, ahol az ember felmegy pár lépcsőfokot és aztán elkezdődik az igazi lépcső, ott gurítottak le egy embert, aki vérző orral ott feküdt. Én ilyet soha nem láttam, rettenetesen megijedtem, és szaladtam be a portásfülkébe, hogy kihívjam a portás bácsit, aki abszolút hatásos, szent ember volt, és ez a nagydarab ember segített nekem felállítani a férfit. Ő volt a Csatkai Endre, és innét datálódik az ő haláláig tartó nagy barátságunk. [...] Én még heteken keresztül remegő térdekkel és összeszorult torokkal ültem a szemináriumban és úgy dolgoztam, hogy mikor lesz megint ilyen. Ez tényleg borzasztó volt. [...] Mi és a legtöbb tanszék az első emeleten voltunk, a földszinten is volt több tanszék, ez, amire gondolok, a matematika tanszék volt, amelyet Fejér Lipót vezetett, aki a legabsztraktabb figura volt, az utcán sem szeretett egyedül menni, és nem tudott lépcsőn járni nem tudom miért, és rengeteg baja volt a veséjével és a beleivel és ezért azt kérte és azt kötötte ki, hogy ő csak ott hajlandó előadni, ahol a wc azonnal a közelben van, ezért az előadóteremből nyílt a wc, annyira, hogy a háború után, amikor persze minden megszűnt, akkor is a diákok mindenekelőtt megépítettek neki ezt a wc-t, hogy a professzor tudjon előadni. Olyan ember volt, aki általában nem tudta, hogy az élet milyen kint, mert őt csak a matematika érdekelte. Szóval a földszintre rohantak be általában ezek az ébredők, mert általában minden baj úgy szokott jönni [...] tehát berontottak ebbe a terembe, ahol rengeteg fiú ült és ott volt egy kicsi öreg zsidó, aki a táblára valamit fölír. És ettől a zajtól megfordult és látta ezeket az idegen és valamiféle uniformisba bújtatott fickókat és azt mondta nekik: De uraim, mi itt matematikával foglalkozunk. És ettől úgy megdöbbenek, hogy sarkon fordultak és kimentek.”⁷⁵

Zádor Anna „ébredőkről” ír, de akár az ÉME tagjai voltak, akár a turuljelvényes sapkát viselő Turul Szövetség tagjai, Hekler mindenesetre azok közé a professzorok közé tartozott, akik tevékenyen részt vettek a jobboldali bajtársi egyletek megszervezésében már a kezdetektől fogva. 1924-ből maradt fenn olyan beszéde, melyet a Turul Szövetség zászlószentelésén tartott, s melyben az ifjúság a Nagy-Magyarorszáért élni és halni készségét dicsérte.⁷⁶ 1924. november 16-án ő nyitotta meg a Turul Szövetség követtáborának díszközgyűlését. Ebben a beszédében Fichtére és Szechenyre hivatkozva buzdította az etikai újjászületésre az ifjúságot a „mindenféle nemzetietlen irányzat, irodalmi, színpadi és a sajtóban romboló destrukcióval szemben”, mely ahhoz a csoporthoz fűződik, mely „ezt a nemzetet a megszervezett destrukció

⁷⁵ Zádor Anna II. 2008. 48–49.

⁷⁶ Hekler Antal: Beszéd a Turul-Szövetség zászlószentelésén, 1924. november 16-án. In: Hekler 1942. i. m. 9.

ördögi asszisztenciájával az örvénybe sodorta.⁷⁷ Hekler kis cikket írt a *Napkeletbe*, a *Szózatba*, a *Turul Naptárba*, a *Nemzeti Újságba*, a *Testnevelésbe* és az *Új Magyarországra* a tekintélyrombolás szörnyű gyakorlatáról, a testedzés szükségességéről, Horthy dicső bevonulásáról Kassa megszentelt földjére, a nők méltóságának és Pozsonynak visszaadásáról (a dolog pikantériája, hogy a századfordulós fellendülést követően a nőkre is diszkrimináció várt az egyetemeken a numerus clausus idején). Hekler talán e cikkeknek is köszönhetette, hogy 1926 és 1929 között előlépett a Turul Szövetség primus magisterévé. De mit lehet tudni erről a szervezetről? „A magyar egyetemisták legnagyobb hatású szervezete az 1919 őszén alakult Turul Bajtársi Szövetség volt, mely a jogászokat, a orvosokat és a bölcsészeket tömörítette, míg a hasonló beállítottságú Hungária Bajtársi Szövetség a Műegyetemen szervezkedett. Jelentős volt még a két év múlva alakult Emericana, a katolikus egyesület, kisebb súlyú volt a legitimista szellemű Szent István Bajtársi Szövetség. (Ujvári Gábor szerint az 1929–1930-as tanévben 18-19 ezer tagja volt a hazai bajtársi szövetségeknek, az egyetemi és főiskolai hallgatók létszáma pedig 15 ezer 497 volt.⁷⁸) A szövetségek tagjai német mintára meghatározott színeket, jelvényeket és tányérsapkát viseltek: a Turulnak fekete, a Hungáriának kék, az Emericának zöld, a Szent Istvánnak fehér volt a sapkaszíne.⁷⁹ A Turul Szövetség is országos volt, bajtársi egyesületek alkották (pl. Csaba Bajtársi Egyesület), az egyesületek 50 fős törzsekből álltak, melyet a törzsfői tábor vezetett. Ez mindig a diák- vagy politikus vezérből és pártoló professzorokból tevődött össze: ezek az oktatók kapták a „primus magister” vagy „dominus magister” nevet. A Turul Szövetség kezdeményezte a numerus clausus bevezetését, de minden más módon is védeni kívánta a keresztény ifjúságot: kedvezményes menza, táborok, ösztöndíjak vártak a nagyszülőikig igazolhatóan színnyarokra. A Turul Szövetség hozta létre a Bolyai Kollégiumot a parasztszármazású fiatalok támogatására, de a legjelentősebb hozzájárulás a kapcsolati tőke volt: a Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete, a Magyar Mérnökök és Technikusok Szervezete vagy a Magyar Ügyvédek Nemzeti Egyesülete révén a végzett hallgatókat álláshoz is tudta juttatni, elsősorban az államapparátusban és a közegészségügyben. 1941–1942 folyamán a Turul Szövetség tagjai szolgáltattak listákat a hadkiegészítő parancsnokságoknak a zsidó kollegák nevével és címével, és ezek alapján állították össze a keleti frontra induló első munkaszolgálatos menetszázadokat. Hekler nem csupán ideológiai munícióval szolgált a Turul Szövetségnek, hanem 1926-ban Nemzeti Alap létrehozását szorgalmazta a Postatakarékpénztár egy folyószámlasszáján, és a „fajszeretet és nemzeti lelkiismeret parancsszavára” apellálva adakozásra szólított fel mindenkit a *Nemzeti Újság* hasábjain a magyar ifjúság javára.⁸⁰

⁷⁷ Hekler Antal: Megnyitó-beszéd a Turul-Szövetség követtáborának díszközgyűlésén, 1924. november 16-án. In: Hekler 1942. i. m. 10–11.

⁷⁸ Ujvári Gábor: Egyetemi ifjúság a „neobarokk társadalomban”. A bajtársi szövetségekről. *Valóság*, 34, 1991, 5. 64–75.

⁷⁹ Pelle János: Egyetemi antiszemitizmus a két világháború között. *Hetek*, 1998. december 19. 4.

⁸⁰ Hekler Antal: Segítetek! Nemzeti Alap a magyar ifjúság megszervezésére. In: Hekler 1942. i. m. 10–11.

Mindezek után elég meglepő, hogy Zádor Anna Hekler világnézetével kapcsolatban csak ennyit jegyez meg: „Na most Hekler klasszika-archaeologus volt és a politika abszolúte nem érdekelte, valószínű, hogy nagyon konzervatív beállítottságú volt, és ha szegény tovább élt volna, akkor föltehetőleg német iskolázottsága és német kapcsolatai révén valószínűleg a németek pártjára esett volna, de szegény sajnos 41-ben meghalt, tehát erre sor nem került.”⁸¹ Azt állítani, hogy Heklert a politika ne érdekelte volna, vagy, hogy egyáltalán ne lett volna politikai befolyása, épp neki, aki Klebelsberg Kunót rokonaként⁸² is közeli barátjának tudhatta, erős túlzás. És kizárt, hogy Zádor Anna ne tudott volna Hekler politikai tevékenységéről, nyilvános beszédei egy részén ott is kellett, hogy legyen, írásait is olvasnia kellett, ha máshol nem, hát abban a már idézett kis könyvben, melyet 1942-ben Erdélyi Gizella rendezett sajtó alá a Hekler-tanítványok nevében, s mely Hekler kultúrpolitikai tárgyú írásait gyűjtötte egybe. Erdélyi Gizella Zádor Anna segítőtársa volt azoknak az éveknek az elején (1926 és 1928 között), amikor egyetemi tanulmányait befejezve Hekler mellett maradt, hogy kinevezett díjtalan tanársegédként, lóti-futi mindeneként, afféle önkéntes tanszéki titkárként segítségére legyen. Együtt rendezgették a Hekler-rajongó Erdélyi Gizivel a tanszéki könyv- és diatárát, mely nagyban Hekler politikai kapcsolatainak köszönhette fejlődését, óhatatlanul betekintést nyertek Hekler adminisztrációjába, így hát teljességgel valószínűtlen, hogy ne tudtak volna Hekler ügyeiről. Akkoriban nem volt szokatlan az egyetem után az efféle fizetés nélküli pályakezdés, inasévek a mester mellett, de azért ebben a helyzetben elég különös, hogy 1936-ig, tehát az egyetem elvégzése után közel egy évtizedig éppen Zádor Anna töltötte be ezt az ingyenes, de bizalmi posztot a jobboldali professzor mellett.

Hekler antiszemitizmusát több cikkecske is megörökítette, „közénk tolakodott magyarul beszélő idegenekről” ír például Magyar György álnéven a *Napkelet*-ben,⁸³ de Hitler politikáját is támogatta: „félelem és remegés nélkül, a megváltottak boldog és hálás örömeivel figyeljük a cselekvés két lángelméjének, Hitlernek és Mussolininek világformáló építő munkáját, s teljesen megértjük, hogy aki nehéz talajon épít, annak szükség esetén robbantásoktól sem szabad visszariadnia.”⁸⁴ Bár antipacifizmusa következetes, egyszer mégis visszaretten, egy Németh Lászlóról írott recenzióban: „Mert vajjon kibírja-e a magyarság a jöttmagyarok és hígmagyarok kiküszöbölésével előállott veszteséget? Nem szabad feledni ugyanis, hogy akit egyszer jöttmagyarnak vagy hígmagyarnak minősítettek, azt a mélymagyarság harangzúgására figyelő közvélemény fokozódó bizalmatlansággal fogja nézni s a magyarságtudat büszke lendülete benne egyre erősödő gátlásoknak lesz kitéve. Tehát vigyázzunk, uraim! Mérheteretlen nagy a mai idők felelőssége!”⁸⁵

⁸¹ Zádor Anna II. 2008. 77-78.

⁸² Klebelsberg Kuno feleségének édesanyja Hekler Márta volt.

⁸³ Magyar György álnéven: Mindent vissza! *Napkelet*, 1938, II. 340. In: Hekler 1942. i. m. 49.

⁸⁴ Hekler Antal: A diktatúrákról. *Új Magyarország*, 1939. május 6. 2. In: Hekler 1942. i. m. 54.

⁸⁵ Kassai István álnéven: Mélymagyarok, Jöttmagyarok, Hígmagyarok. *Napkelet*, 17. 1939. II. 151. In: Hekler 1942. i. m. 55.

7. Zádor Anna az 1960-as években

Kérdés, elbírt-e volna a felelősség súlyát néhány év múlva Hekler Antal, ha nem hal meg 58 évesen, éppen abban az életkorban, melyet egy publicisztikájában a magyarság sajnálatos átlagéletkorának nevezett. De a halálát megelőző években még ott volt Darányi Kálmánnal a Német-Magyar Társaság megalapításánál, melynek alelnöke lett, ami azért 1939-ben nem vall ép erkölcsi érzékre. Paradox módon éppen erkölcsiségével,⁸⁶ gentleman-attitűdjével, konzervatív nézeteivel összhangban lévő személyisége magával ragadó vonásaival tette a legnagyobb hatást tanítványaira, s hogy ez nem csupán formális és időleges hatás volt, mutatja, hogy halála után azonnal írásai kiadásába kezdtek. Sírjánál ott állt tanítványainak egész köre, akik

⁸⁶ Melyet a „magyar etikai és kultúrfőlény” igényével várt el mindenki másától is, aki „nem szenved kóros akaratgyengeségben.”

közül Radocsay Dénes és Pigler Andor szívből jövő patetikus búcsúbeszédet mondott. Beszért a barát is, Petrovics Elek, aki Zádor Annához hasonló „makacs hűséggel” állt a világnézetében tőle oly eltérő Hekler Anti, a nagy tudós, érző szívű barát és jelentős pedagógus mellett: „Tanítványaid sokasága a tanú reá, hogy milyen lendülettel, odaadással, a sugalló erőnek milyen képességével szolgáltad hivatásodat. Megvolt benned a lelkek formálásnak adománya, igazán szuggesztív egyéniség voltál: lelkes és lelkesítő, gyűlékony és gyűjtő, hívő és elhithető, munkában égő és másokat munkára ösztönző. [...] Az antik művészet ismeretében a legjobbakkal vetekedtél. A görög-római arcképszoobrázatról szóló műved alapvető jelentőségű, a nemzetközi tudományos irodalomban is nagyra értékelt feldolgozása a tárgynak. [...] Említsem-e, [...] mennyit tettél a magyar művészet emlékeinek teljesebb feltárása körül, a világháború után milyen úttörő munkát végeztél a magyar művészettörténeti kutatás szervezésében és irányításában, a gróf Klebelsberg Kunó által kijelölt nyomokon milyen nagy nyomatékkal terelted a fiatal nemzedéket a hazai barokk művészet emlékeinek felkutatása és feldolgozása felé és összefoglaló művészettörténeti munkáiddal, kitűnő eladói képességeiddel mennyi szolgálatot tettél a művészeti ismeretek terjesztése és a közízlés fejlesztése körül. [...] De lelkednek lángja kilobbant, s mi megrendülve állunk itt, hogy mielőtt földi alakod végleg eltűnik szemünk elől, még egyszer tanúságot tegyünk [...] szeretetünkről, amelyet barátságoddal annyira megérdemeltél.”⁸⁷

Hekler a Horthy-korszak úriember-típusa volt, környezete pedig a művelt értelmiségie: „A József krt. 77/79. szám alatti lakásban minden új és mahagóniszaga. Utcára a férfi- és hálószoba, udvarra az ebédlő, ennek volt a legmahagónibb szaga. Tiszta szecessziós csoda! A legjobban Anti mennyezetig érő könyvtárát csodáltam, ahol minden könyvet behunyt szemmel megtalált. [...] Családjától és ismerőseitől – Klebelsberg, K. Kovács Gyula, Majovszky Pál, Petrovics Elek – el akart bennünket választani. [...] Anti emelkedett pályáján, előadásokat tartott az Akadémia rendezésében, bámultam benne a tudóst. Lelkesedett a futballért, elszőkött meccsre a vasárnapi családi ebédről. Amikor kitört a háború – mármint az első világháború –, bevonult és délceg uniformisban járt, felhagyott apró futólépésű járásával, és pengő sarkantyúval ment lovat »assentálni« Alsónémedibe – nem a frontra harcolni. Bejárt a Keleti pályaudvarra leveleket cenzúrázni, összebarátkozott lovag Ahsbasch Taszilóval, és bizony mulatni is kimaradt néha. Már dohányzott is. Ilona mind többet volt Csilléryekkel, Tordayékkal, Beckékkel és hasonló ifjú családokkal, gyerekeik láncolták őket egymáshoz. Anti ebből a körből mind feljebb vágott.”⁸⁸

Heklert minden bizonnyal súlyosan érintette, hogy keresztény meggyőződésével ellentétben nejét, Kiss Ilonát el kellett hagynia, Petri-Pick Lajos szobrász belga származású feleségéért, Le Blanc Lujzáért, akibe végzetesen beleszeretett. Noha a Turul Szövetség közgyűlésén világosan a diákok értésére adta, hogy „a nőhöz a

⁸⁷ Gyászbeszédék Hekler Antal ravatalánál, 1940. március 5-én. In: Hekler 1942. i. m. 58–59.

⁸⁸ Hekler első felesége Kiss Ilona, Kiss János főreál gimnáziumi tanár leánya volt. Kiss Tibor (1899–1972) építész az ő öccse. Kiss Tibor: *Befejezetlen önéletrajz*. Budapest, 2007. 40–41.

keresztény magyar ifjú ne csak vággyal, hanem azzal a tisztelettel közeledjék, amely az anyai hivatás felszentelt papnőit megilleti. Minden bajtársnak tudnia kell, hogy a családi élet tisztasága az egyik legnagyobb nemzetfenntartó erő⁸⁹ – ő maga sajnálatosan ismét nem járhatott elől jó példával. Ezügyben párbajoznia is kellett (Zádor Anna kajánul jegyzi meg, hogy el sem tudta képzelni, Hekler „hogyan fogja meg azt a kardot, ugye”), és elveszti Majovszky Pál barátságát is. Hekler Zádor Annát küldi engesztelő követségbe, annál is inkább, mert ekkor Zádor Anna a tanszék ügyes-bajos dolgain kívül már a *Művészetet* gyakorlatilag egymagában szerkesztő Majovszky ügyes-bajos dolgait is intézi, de mindhiába: Majovszky keresztény érzülete számára a válás elfogadhatatlan volt. Az új asszony Hekler környezetében csak bővítette az ellentmondások körét: „Ez az asszony, aki szép is volt, meg más légkörből is jött, egy művészférjet hagyott el, ő természetesnek tartotta, hogy a Hekler körül legyenek emberek. Mindjárt megbarátkozott Pátzayval, művészek jártak oda, meg kritikusok, Farkas Zoltán – meg kit láttam ott még?”⁹⁰ Kérdés, hogy Hekler hogyan dolgozta fel a szaporodó „anomáliákat”.

A Hekler-tanszék és a Gerevich-tanszék párhuzamos működéséről írja Marosi Ernő: „A *Magyarország története* vonatkozó kötete is a »régi hivatalos (katedratudomány) kétségtelenül jelentős szakmai színvonalat képviselő, de megkövült szemléletű (egyébként az ellenforradalmi jobboldalhoz idomuló)« képviselőjeként említette Hekler Antalt, s vele szemben »a fiatalabb, szellemileg igényesebb« szellemtörténet reprezentánsaként Gerevich Tibort. Az ilyenféle különbségtelt semmi nem indokolja. Ami törekvésekben (különösen a felismert feladatokból következően) új, azt mindketten vallják, s egyaránt hangoztatott konzervativizmusukon belül Hekler nyitottabb volt a művészettörténet új módszertani kezdeményezései iránt, mint Gerevich. Ő szívesen hivatkozott Ipolyi Arnold példájára, miközben Hekler mintegy zászlójjára tűzte Henszlmann nevét.”⁹¹ Ez olyannyira így van, hogy Hekler, a nemzetközi rangú *Archeologiai Értesítő* mellett (mely a régészet és a művészettörténet egyetlen szakmai fóruma ezekben az években), kétnyelvű sorozatot indít *Henszlmann-Lapok* címmel, melyben saját antik tárgyú írásai mellett tanítványai, Kapossy, Pigler, Réh Elemér, Balogh Jolán főképpen barokkal és reneszánszsal foglalkozó tanulmányai kaptak helyet. A *Henszlmann-Lapok*ban 1927 és 1930 között 10 nagyobb tanulmány jelent meg. Két külön sorozat indult a Hekler-nél doktorálók dolgozatai számára, ebben összesen 31 kötet látott napvilágot (valóban jóval kevesebb, mint a Gerevich-nél doktorálók száma). A rendes sorozat utolsó kötete Sümeghy Vera: *Atlétaeszmény a görög művészetben*, 1940-ból. Hekler ízléséről árulkodó témaválasztás, különösen, ha arra gondolunk, Hekler munkásságában milyen példaszerűen fonódik össze az archeologia, az antik testkultúra bálványozása a német orientációval és a magyar ifjúság etikai és testnevelésének eszményével. A

⁸⁹ Hekler Antal: Megnyitó beszéd a Turul Szövetség díszközgyűlésén. In: Hekler 1942. i. m. 12.

⁹⁰ Zádor Anna I. 2008. 153–154.

⁹¹ Marosi Ernő: Programok a magyar művészettörténet-írás számára. (Utószó). *A magyar művészettörténet-írás programjai*. Szerk. Marosi Ernő. Budapest, 1999. 346.

görögöket hozza fel példaként akkor is, amikor a Pázmány Péter Tudományegyetem közgyűlésén *A testnevelés és a nemzeti jövő* címmel tart előadást 1928-ban: „A testnevelés számunkra nem henye, egyéni kedvtelés és játék, hanem a nemzet-etikai célkitűzéssel áthatott akarat- és jellemfejlesztésnek az iskolája, aminek legnagyobb-szerű történeti példáját az ókori görögök szolgáltatták.” Az akaratfejlesztésre pedig azért van szükség, mert „csak ez a kóros akaratgyengeség magyarázhatja meg azt, hogy a magyarság ölbetett kezekkel, minden ellenállás nélkül lett áldozata egy törpe, alávaló kisebbség országveszejtő kísérletének.”⁹² Ezt a „törpe, alávaló kisebbség” éppen a visszajáról látja: „Sport, tánc, a tanuláshoz is sportszerű, pulóveres gesztussal való elintézése: ezt látta Jancsi maga körül, s amit a kezébe került könyvekben a maga nemzedékéről olvasott, az egészség, az életrealitás hirdetése, az álmodozással szakító, praktikus életlátás propagálása volt. A háború utáni nemzedék, a fasizmus, neonacionalizmus, szintetikus világnézet, az amerikanizálódás szelleme, a dekadencia festői korszaka után elkövetkezett építési korszak, ezekről, s ilyen jelszavakról olvasott, mint a mai fiatalság irányító eszméiről, s akkor magára gondolt. Egyet is tud-e vállalni e jelszavak közül? Egynek is bírhatja-e ő az iramát? Nem. Más választ magának nem adhatott. Nem neki valók, gyenge hozzájuk, betegesen gyenge.”⁹³ Az archeológiában mindeme nézetek nevet és programot is kapnak Hekler elnöki megnyitó beszédében, melyet a Régészeti Társulat közgyűlésén tartott, ugyanebben az évben: *Neonacionalizmus a magyar régészetben*. Egy ugyanebbe a gondolatkörbe integrált program a magyar művészettörténet számára a Pasteiner-tanítványok által már szorgalmazott barokk-kutatások Klebelsberg-támogatta fellendülését hozta. Nem szabad elfelednünk, hogy Zádor Anna klasszicizmus-kutatásai is értelemszerűen ebbe az áramlatba illeszkednek, egy olyan kor határán, ahol a határon innen a katolicizmus a barokk építészetben – kimondva-kimondatlanul legitimista színezetet kölcsönözve a kutatásnak –, találja meg művészeti előzményét, míg a horthysta nemzeti gondolat a nemzeti klasszicizmus hagyományára támaszkodik előszeretettel. Az 1945-ös határon túl pedig a szocialista realizmus és a „Sztálin-barokk” hivatkozik majd ugyanezekre a formaforrásokra, formakincsekre. Adva volt tehát Zádor Anna kutatásainak korszakokon átívelő kultúrpolitikai legitimitása, és az erre vonatkozó inspirációt elsősorban egykori professzorának, Heklernek köszönhette.

Hekler hatalma és befolyása eleinte vetekedett Gerevichével, akinek az ideje főként akkor jött el, amikor Klebelsbergé lejárt. Bár Heklert a politika inkább elvi síkon érdekelte, a két professzor közötti különbség nem befolyásuk, hanem jobboldaliságuk vagy konzervativizmusuk különbségében nyilvánult meg: Gerevich lenézte Heklert, aki a szélsőjobbhoz húzott, miközben Gerevich Mussolini legbensőbb köreibbe is bejáratos volt szeretője révén.⁹⁴ Leegyszerűsítve: Hekler Hitler, Gerevich Mussolini politikáját támogatta, Hekler Németországban tanult, Gerevich Eötvös

⁹² Hekler Antal: *A testnevelés és a nemzeti jövő*. Beszéd a Pázmány Péter Tudományegyetem közgyűlésén, 1928. május hó 14-én. In: Hekler 1942. i. m. 29.

⁹³ Komor András: Fischmann S. utódai. In: Komor András: *A varázsló*. Budapest, 1970. 204.

⁹⁴ Gogolák Lajos: Romemlékek. I-II. Sajtó alá rend. és bev. Nóvé Béla. *Holmi*, 13. 2001. 507-508.

Collegista volt és Rómába vágyott. Hekler elmélyült volt és puritán, Gerevich léha és hedonista. Hekler párbajozott, Gerevich bordélyba járt. Hekler művészetfilozófiai felkészültségét Gereviché meg sem közelítette, Hekler antik auktorokon nőtt fel és a német szakirodalmon pallérozta elméjét, míg Gerevich szívből utálta a németeket. Gerevichtől az elméleti tevékenység távol állt, míg Hekler értette és idézte Husserl-t, Dvořákot, Troeltsch-öt és Bergsont. A Spengler-kritika és a Nietzsche-olvasás ilyen filozófiai műveltség mellett, mely Hekler számára természetes volt (Windelband filozófiatörténeti műveit napi betevőként fogyasztotta), szinte magától értetődő. 1918-ban a rokon Klebelsberg segítette Heklert a többi aspiránssal szemben a Pasteiner-tanszék elnyerésében. Gerevichet, aki viszont Ipolyi hagyatékának kimene-kítésével Nagyváradról egyszer s mindenkorra beopta magát az egyház szívébe, Esz-tergom segíti majd az egykori Czobor-tanszék több évtized utáni reanimációjához.⁹⁵ Egyházi kapcsolatai és az Eötvös Collegium-béli régi barátok révén Gerevich meg-kerülhetetlen volt, de igazán Hóman Bálint minisztersége alatt bontakozhatott ki.

Hekler elméleti felkészültsége, vagy az újdonságok iránti nyitottsága azonban nem emeli feltétlen írásainak tudományos színvonalát. Minden szövegére rányomja bélyegét világnézete, még ha nem is abban a primitív értelemben, amelyre publi-cisztikái engednek következtetni. Bár művészettörténeti írásai jól mutatják az idea-lizáló winckelmanni felfogástól a szellemtörténeti módszer elsajátítása felé vezető útját, hozzáállását egy tőle kölcsönzött idézettel „a világnézet utáni vágyódásként” jellemezhetjük a legjobban. Ez a vágyódás 1916-ban még a művészet idealizáló defi-níciójához vezet: „A művészet megváltó ereje, avatottsága azonban éppen abban áll, hogy a természettel szemben csak tisztult képhelyzeteket nyújt és ezáltal minden zavaró, kényelmetlen érzést távol tart tőlünk.”⁹⁶ Habár ezt a definíciót a későbbi-ekben módosítja, az ideális iránti vágy megmarad, és olyan fordulatokban kel új életre, mint a testet legyőző, megváltásra áhító szellem, vagy az a történelmi meglátás, miszerint a 17. század egyike azoknak a koroknak, „melyek a világprob-léma megfejtését transzcendens utakon keresik.”⁹⁷ Ebben a tanulmányában külön-ben, mely az árulkodó *Művészet és világnézet* címet viseli, Hekler többször is pár-huzamot von kedves témája, a késő-antik portrészobrászat, vagy a gótika, a barokk, és a transzcendens utakra kívánczó jelen között: „A tettekre vágyó antik ember helyét a megváltásra szoruló álmodók, a középkori, metafizikai világnézet elszánt, komoly előhírnökei foglalják el. [...] Az antik antropocentrikus-pozitivistikus világ-nézetnek a keresztény kozmikus-metafizikai világnézet által való leküzdése az embe-riség szellemtörténetének egyik legnagyobb s az egész jövő szempontjából elhatározó jelentőségű fegyverténye.”⁹⁸ A szóhasználat árulkodó: nem értéksemleges megállapí-

⁹⁵ Arról nem is beszélve, hogy jó kapcsolatai révén Gerevich visszaszerezte Rómában a háborús vagyonként lefoglalt Fraknoi-villát.

⁹⁶ Hekler Antal: A művészi ábrázolás alapjai. In: *Hekler Antal válogatott kisebb dolgozatai*. Budapest, 1942. 311.

⁹⁷ Uo., 319.

⁹⁸ Uo., 323.

8. Hekler 1937-ben egy svédországi hajókiránduláson. Előtérben Pogány Ö. Gábor.

tásról van szó. Hekler számára a szellemtörténeti módszer nem egyszerűen a pozitivizmus leváltása, vagy a „tisztára formalisztikus szemlélmód”, a morellianus stíluskritika bírálata szolgálatába állítandó eszköz, hanem olyan fegyver, melyet a „spiritualisztikus új világnézetért folytatott harcban”⁹⁹ lehet és kell bevetni.

Ez az 1928-ban született tanulmány sajtóságos zanzája a Heklert ért elméleti és módszertani hatásoknak. Szerepel itt a „forma, mint szimbólum” kifejezés, de a wölfflinre visszavezethető alapgondolat is, az egymást követő ellentétes jellegű korszakok (pl. a reneszánsz és a barokk) váltógazdaságáról, mely aztán a szintén nem névvel hivatkozott Worringer ellentétpárjaiban, naturalizmus kontra expresszionizmus, Észak kontra Dél bontakozik tovább egy olyan elmélet felé, melynek forrását Hekler ugyan megnevezi, de csak azért, hogy jelezze, övé az elsőbbség: „A művészettörténeti korszakok alapjelleget a naturalisztikus és expresszionisztikus törekvé-

⁹⁹ Uo.

sek ingamozgása határozza meg. [...] Ezek a sorok már rég papíron voltak, amikor Walter Hueck: *Die Philosophie des Sowohl-als-Auch* c. eszmekeltő kis könyvében egészen hasonló gondolatokra bukkantam”.¹⁰⁰ De a „pendelrhythmische Weltanschauung”, a világnézeteknek ez az ingamozgása igaz ugyan, hogy csak a szellem-történet módszereivel közelíthető meg, de mindez annak a fordulatnak a jegyében zajlik, amit ő, Hekler Antal a saját lelkisége szempontjából is oly fontosnak tart: a keresztény világnézet újjáéledése a tét. Dvořákra hivatkozik: „A legújabb munkásság ez irányban hozza meg a korrekturát, amennyiben a művészi emlékek esztétikai és történeti megértését tartja a művészettörténet legmagasabb feladatának. A két szempont egymással szembeállítását egyébként erőszakos volt, mert hiszen minden esztétikai mozzanatnak a művészi alkotásban egyszersmind történeti értéke és jelentősége is van. Különösen a bécsi iskola, Dvořákkal az élén volt az, mely a Wölfflin által képviselt iránnyal szembeállva, a művészi emlékek történetének az általános szellem-történetbe való bekapcsolását követelte (Dvořák: *Kunstgeschichte und Geistesgeschichte*).”¹⁰¹

1934-ben ezt a gondolatmenetet folytatva utasítja ki a pszichológiai és mechanisztikus magyarázatokat a stílusváltozások megértésének lehetséges eszközei közül, amiképpen a „tiszára esztétikai elmefuttatásokat” is, hogy ismét a „világnézeti rétegekig” való lehatolás szükségességére hívja fel a figyelmet. De mindezt immár propagandabeszédre emlékeztető módon teszi: a „materialisztikus világnézet” ellen hív harcba, „az impresszionizmus költő-filozófusa, Nietzsche” segítségével, hiszen az „élet a természettudomány és technika minden vívmánya ellenére is belsőleg sivárrá és tartalmatlanná vált. [...] Csak ha a hyperkultúra, a mechanizmus, a materializmus és a kapitalizmus átkozott világa romokban hever, s törmelékeit az útból eltávolítottuk, lehet majd eredményesen hozzáfogni az új világ felépítéséhez.”¹⁰² Ha elődjét, Pasteinert a „helyes művészettörténeti álláspont”, azaz az autonóm és „történeti-filológiai” megközelítés vágya vezérelte,¹⁰³ Heklert, ahogy máshol újra megfogalmazza, a „sóvárgás a világnézetre”. Ez ugyan teret nyitott a szellem-történeti módszer birtokbavétele előtt, de másfelől Heklert folyamatosan elnagyolt analógiákhoz, szentenciózus kijelentésekhez, és „pendelrhythmische” jellegű, ellenpontoszó leegyszerűsítésekhez vezetett. Rembrandt és Rubens összehasonlításáról írt tanulmánya elrettentő példája ennek: az ellentétes tulajdonságok és körülmények árnyalatlan kijátszása egymás ellen teljesen lebutította a művészettörténeti összehasonlítást. Az antipódusok és analógiák szédületébe egyre inkább belefeledkező Heklert hatalmas műveltsége és az újságírókat illető gőgös megvetése sem óvta meg attól, hogy elméleti alapvetéseknek szánt gondolatmenetei ne

¹⁰⁰ Uo.

¹⁰¹ Hekler Antal: *Művészettörténet*. Uo., 118.

¹⁰² Uo., 347., 351., 353.

¹⁰³ Gosztonyi Ferenc: Pasteiner Gyula (1846–1924), az egyetemi tanár. *Frakkok* I. 122. valamint: Gosztonyi Ferenc: A „helyes” művészettörténeti álláspont kérdése Pasteiner Gyula írásaiban. *Ars Hungarica*, 27. 1999. 309–351.

süllyedjenek bombasztikus kijelentések zsurnalizmusába. A hajdan a magyar és a nemzetközi archeologia terén úttörő munkát végző professzor, akinek ezirányú munkásságát Nagy Árpád Miklós méltatta értő tanulmányban, „Trianon után szembeállította a magyart az egyetemessel.” [...] „Pályája kezdetén Hekler néhány év alatt a semmiből nemzetközi rangú klasszika archeológiát teremtett Magyarországon. Ez nem csupán kutatásainak minőségét jelentette, hanem a »hosszú XIX. század« végét jellemző *Großarchäologie* formáinak megteremtését is: főművekkel folyamatosan gyarapított múzeumot, a Meditarreneumban tevékenykedő tudományos intézetet és ásatást, az utánpótlást biztosító egyetemi oktatást. [...] A *cursus honororum* töretlenül ívelt fel a müncheni régészhallgatótól a múzeumi tisztviselőn át a budapesti egyetem nyilvános rendes tanáráig, a szellemi élet nagyjainak szánt Corvin-koszorú egyik első kitüntetettjéig. A tudományos pálya más képet mutat: a kezdeti időszak teljesítményének fortissimóját fokozatos, bár távolról sem egyenletes decrescendo követte. A fortissimo csupán az előadás stílusában maradt meg, a lobogás már nem az antikvitással való élő kapcsolat kifejezési formája volt, hanem retorikai eszköz.”¹⁰⁴ Ha azonban ezek után arra (csak arra) gondolnánk, hogy lám, hogyan teszi tönkre az embert a politikai állásfoglalás, ugyanabba a tévedésbe esnénk, mint Hekler Antal, akinek számára a világ a metodikai ellenpontok analógiájára Jó és Rossz egyértelmű pólusaira vált szét. Hekler tanítványai nem véletlenül adták az egyik posztumusz műnek a *Gondolatok* címet. Ez nem Hekler aforizmáinak gyűjteménye, hanem annak bizonyítéka, hogy Hekler képtelen volt másképp, mint azonnali szintézisekben, aforizmatikus kijelentésekben, szentenciákban gondolkodni. Szövegei hemzsegnek az efféle moralizáló, sommás megállapításoktól, melyekben szomorúan ismerni fel kedves antik auktorai és Nietzsche torzképét. Normativitás, idealizáló felfogás és a reflektáltság teljes hiánya jellemezte már a korai Heklert is, és ezen a módszertani nyitottság sem sokat változtatott: Worringer, Hueck és Dvořák gondolatait saját kétpólusú világgépének és művészetszemléletének igazolására használta fel. Ennek a világgépnek a polarizálódást pedig elősegítette, mint annyi mindenkinél, Trianon traumája. Egy művészettörténész számára, aki ekkor döbben rá, hogy fiatalkorú szakmája máris micsoda mulasztásokért felelős, ez hatványozott tragédiát jelentett. „A tudósképzés jellemképzést is jelent” – írta 1920-ban.¹⁰⁵ Ez a görög analógiára hangszerelt gondolat maradt a vezérszólam Hekler életében: „A tehetség jellem nélkül kétes értékű adomány. Csak a jellem fegyelmező acélkeretébe foglalva lesz a tehetség valóban kulturértékké. [...] Az emberi életnek erkölcsi értéket csak a hit és az eszmények szolgálata adhat.”¹⁰⁶

¹⁰⁴ Nagy Árpád Miklós tanulmányából átfogó képet nyerhetünk a korai Hekler munkásságáról, beleértve nemzetközi publikációit, a Szépművészeti Múzeum Antik Gyűjteményében végzett munkáját és a Konstantinápolyi Intézet megalapítását is. Vö. Nagy Á. M. 2006. i. m. 171., 172., 173. továbbá: Uő 2007. i. m. 469–484., 617–636.; Uő 2014., illetve ennek kritikáját: Míkó 2015. i. m. 415–426.

¹⁰⁵ Hekler Antal: *Gondolatok*. Budapest, 1941. 24.

¹⁰⁶ Uo., 21., 23.

Kérdés, hogy Zádor Anna, egyik legtehetségesebb tanítványa és munkatársa elhurcolásának pillanatában az eszmények szolgálata hogyan viszonyult volna Hekler hitéhez.

A két „szomszédvár”, a Gerevich és a Hekler-tanszék vetélkedése politikai és habituális okokra egyaránt visszavezethető, de azt állítani, hogy e vetélkedés a mellőzött szobatudós és a feltörekvő kultúrdiplomata között folyt volna, ahogy arra Zádor Anna céloz, csúsztatás. Hogy erre a csúsztatásra Zádor Anna miért szorult rá, az reményeink szerint az eddigiek tükrében egy fokkal talán tisztábban látszik. Különös szimbiózis volt ez a nacionalista érzelmű professzor és zsidó tanítványa között, az egyik számára talán öntudatlan vezeklés, talán csak a szokásos diszkrepancia elvek és gyakorlat között, míg a másik számára védelem és a túlélés lehetősége. Nem személy szerint Hekleren múlt, hogy Zádor Anna nem maradhatott ott végleg a tanszéken (akkoriban női tanársegéd még nehezen volt elképzelhető), habár ehhez épp a Hekler által képviseltek kellettek a leginkább. Zádor Anna, paradox módon, a legjobb helyen volt ebben az időszakban Hekler védőszárnyai alatt, jobb helyen nem is lehetett volna, és annak magyarázata, hogy miért csak kiragadott pontokra emlékszik ebből az időszakból, lojalitásával függ össze. Lojális volt és lojális is maradt, de mint azt a később nációként megvádolt Dagobert Freynek adott menlevele mutatja: ezenközben meg is tanult valamit az emberi természet bonyolultságából, a dolgok összetettségéből, és megértő lett azokkal szemben is, akik „a fajtáját” nem kívánták megérteni.

Zádor Annának mindig megvoltak a maga „lélekvezetői”. Témáit is, módszereit is másoktól kapta: a szimbiózis, az alkalmazkodás képessége tette őt azzá, aki lett. Szigorú, karakán, de jóságos figurája ennek az alkalmazkodóképességnek a talaján nőtt nagygyá, a kissé félnék, de ugyanakkor nagyszájú, egyszerre szolgálatkész és öntörvényű „Nyusziból” így érhetett be a „Mama”. Kissé borzongató, de az első nagy vezetője éppen Hekler volt. Mint majd a későbbiekben kiderül, nem csak védelmet, nem csak doktori vagy kutatói témát, nem csak szerkesztői és tanszéki gyakorlatot kapott tőle, hanem sokkal-sokkal többet. A pedagógustól megtanulta a diákok megmozgatásának, mozgósításának képességét. A művészettörténésztől programot és metódust kapott. Utazási lehetőségeket, vendégprofesszorokat, közvetve a Bécsi Iskolát. Ezekben az években a legjelentősebb művészettörténész-professzorok közelében lehetett, még akkor is, ha csak egy-egy előadás erejéig. Láttam például Wölfflint: „Egy ilyen müncheni túra alkalmával láttam, nem találkoztam vele, csak láttam Wölfflinnek egy óráját. Amilyen rettenetesen kuka vagyok, egyedül nem mertem volna bemenni, csak ennek a barátnőmnek merész kíséretével, de mégis meg akartam magamnak nézni ezt a Wölfflint, aki akkor még egy egyeduralkodó, egy szent volt az én lelkemben, és a *Grundbegriffe*,¹⁰⁷ amelyik egy alap, egy

¹⁰⁷ Wölfflin, Heinrich: *Kunstgeschichtliche Grundbegriffe. Das Problem der Stilentwicklung in der neueren Kunst*. München, 1915. – magyar kiadásának előszavát Zádor Anna írta: *Művészettörténeti alapfogalmak. A stílus fejlődésének problémája az újkori művészetben*. Ford. Mándy Stefánia. Budapest, 1969. 5-17.

kiindulópont volt akkor, az tényleg egy olyan óriási lépés volt a megelőző morfológiai szemléletek után, hogy tényleg egészen más világot nyitott meg. Most én nem emlékszem elég pontosan, hogy Wölfflin milyen volt, mindenestre szemben a nagyon patetikus, hangos és mozgékony Heklerrel egy roppant csöndes, szerény, halk szavú, minden szót mérlegre tevő tanár volt. Teljesen precízen beszélt, lelkében és nem csak tartózkodásában svájci volt, és alig várta, hogy Bajorországból visszamehessen a bázeli egyetemre, ahol nagyjából az életét töltötte.”¹⁰⁸

Párhuzamosan folytak a bécsi művészettörténeti tanszékre tett látogatások: „A 20-as évek második felében a pesti Hekler-féle és a bécsi Schlosser-féle tanszék között elég szoros kapcsolat alakult ki. Egyrészt voltak bécsi ösztöndíjak, tehát többen, Genthon stb., Bécsbe kaptak ösztöndíjat, másrészt voltak a Schlosser-tanszéken tanuló magyarok. Ilyen volt a Bodonyi, ilyen volt a Fenyő Iván, többen. Ezek mind Schlossernél doktoráltak, ami nem akármilyen dolog volt és hazajártak Magyarországra, Gombrichnak több ismerőse volt itt. Én szintén könnyen tudtam Bécsbe menni egy hétre, mert ott élt egy nagynénem, aki befogadott és ellátott, tulajdonképpen csak az útiköltséget kellett fizetnem, ami természetesen nem volt olyan sok és több szemináriumi rendezvényen, évfázón vagy ezen vagy azon részt vettem és így tudtam megbarátkozni pár emberrel, többek között Gombrichsal, Otto Kurzzal és Kurz feleségével, Hilde Schüller nevű nagyon szép lánnyal. Gombrich jóban volt Bodonyi Józseffel és egy egész nyárra eljött Bodonyiékhöz azért, hogy segítsen Jóskának a saját disszertációját megírni, mert Jóska úgy belecsavarodott ebbe az aranyalapba, hogy sehogy sem tudta befejezni. Mint ő maga Gombrich megírta, egy nagyon ügyes előszóban, amit a Bodonyi disszertációja németnyelvű kiadásához írt, hogy alapjában véve ő írta ezt a disszertációt és nem is a Bodonyi.”

Zádor Anna bejáratos volt a bécsi művészettörténész hallgatók körébe, és így rálátása nyílt a nagy metodikai változások korát élő nemzetközi művészettörténet-tudományra. Észlelte a különbségeket is a hazai „wölfflini alapokon nyugvó, levéltári alátámasztással szilárdított”¹⁰⁹ felfogás, és a virágzó Bécsi Iskola között. De mint azt az eddigiekben is láthattuk, Dvořákot még a konzervatív professzor, Hekler is idézi, és az egész korszakról elmondható, hogy a Turul árnyékában elevenen élnek az emigrációval tartott kapcsolatok, a művészettörténész hallgatók zöme megfordul a legnevesebb külföldi műhelyekben és a magyarok idegen nyelvű publikációinak száma talán még a mai időkét is meghaladja.

A bécsi kapcsolatok mellett elősegítették a tájékozódást Hekler vendég-professzorai is. Zádor Anna szerint több német archeológus is megfordult a Hekler-tanszéken, de benne igazán csak két nagynevű (később náci hírbe hozott) művészettörténész, Wilhelm Pinder és Dagobert Frey emléke maradt meg, továbbá Friedrich Gerke-é, akinek egy tanulmányát Hekler is közölte,¹¹⁰ és aki 1935-ben

¹⁰⁸ Zádor Anna III. 2008. 51.

¹⁰⁹ Zádor Anna: Művészettörténeti áramlatok. Emlékezések. II. *Új Művészet*, 4, 1993, 12. 73.

¹¹⁰ Gerke, Friedrich: A passioszarkofágok kormeghatározása. *Archaeologiai Értesítő*, Úf. 52. 1939. 1-83.

ókeresztény művészetről adott elő Budapesten. 1940-ben, Hekler halála után még az is felmerült, hogy meghívják tanszékvezetőnek. Pindert Hekler nagyon szerette, a német középkori művészetről tartott itt egy félévet, és Heklerhez hasonlóan a barokk művészettel is foglalkozott. 1926-ban jelent meg – Heklerre is jelentős hatást gyakorló elméleti műve –, a *Das Problem der Generation*.¹¹¹ Dagobert Freyről Zádor Anna a következőképpen emlékezik meg: „Hekler alatt, és az egész magyar orientáció ilyen volt, voltak német vendégprofesszorok. Így például vendégprofesszor volt az akkor Bécsben működő Dagobert Frey, aki kiváló tudós volt, és Frey tartott előadást vagy szemináriumot egy hónapig, és akkor én az ő szemináriumára írtam egy olyan dolgozatot, amiben be akartam bizonyítani, valószínűleg nem volt igazam, de nagyon erős érvekkel bizonyítottam, hogy a San Pietro kupolájának az ovális, tojásdad alakú boltja az teljesen Michelangelo műve, senki másnak ehhez semmi köze. Ezt ma már nem merném mondani, de a Freynek nagyon tetszett, hogy én milyen bátor vagyok tulajdonképpen és elég ügyes érveket hozok fel, és ebből egy olyan barátság lett, ami nagyjából a Frey haláláig tartott annak ellenére, hogy szegénykém nagyon náci és németbarát hírbe került, talán nem is aaptalanul, nekem azonban a legborzasztóbb időkből küldött Breslauból rendszeresen kávé, és amikor az ő igazoltatása volt, ezt én nagyon részletes visszaemlékezéssel megírtam, hogy az abszolút zsidóbarátok közé tartozott és az egész nácizmus alatt nagyon kedvesen és barátián viselkedett velem.”¹¹²

Hekler elképzeléseit 1922-ben, *A magyar művészettörténelem fõadatai* címmel foglalta össze a Magyar Történelmi Társulat Közgyûlése előtt tartott beszédében. Hekler szerint a művészettörténet elsõrendûen „az emlékek történeti és esztétikai megértését tekinti legmagasabb hivatásának.”¹¹³ Ebbõl az esztétikai megértetés, azaz a hermeneutikai magyarázat és közvetítés igénye éppen napjainkban kezd ismét aktuálissá válni. De ezen túlmenõen Hekler világos pontokba szedte a legfontosabb tennivalókat: 1.) a teljes mûtárgyállományt felölelõ mûemléki topográfia, 2.) levéltáraink művészettörténeti vonatkozásának ezzel párhuzamosan haladó feldolgozása, 3.) a Délrõl érkező hatások feldolgozása, 4.) a magyar reneszánsz kultúra hatása külföldön, 5.) északi hatások vizsgálata, 6.) németországi iskolák kitüntetett vizsgálata, 7.) az elcsatolt területek anyagának kutatása, 8.) a stíluskritikai módszer és a levéltári-filológiai módszer egyesítése, 9.) a barokk-kutatás, ezen belül is az osztrák-magyar kapcsolatok kutatása, 10.) „Budapest barokk és klasszicisztikus építészetének és szobrászatának” feldolgozása. Az utóbbi pontot majd tanítványa, Zádor Anna fogja részben megvalósítani, míg a program egészével kapcsolatban bejelentette, hogy „két jeles fiatal művészettörténészünk, Kapossy János és Pigler Andor” a „jelzett irányban már munkához is látott.”¹¹⁴ És ez így is volt. Míg Pigler a barokk

¹¹¹ Wilhelm Pinder: *Das Problem der Generation in der Kunstgeschichte Europas*. Berlin, 1926.

¹¹² Zádor Anna II. 2008. 56–57. – ld. még: Bardoly István: Egy területen, de két országban. Adalékok Csatkai Endre és Dagobert Frey kapcsolathoz. *Enigma*, 27. 2020. No 102. 72–91.

¹¹³ Hekler Antal: A magyar művészettörténelem fõadatai. In: Hekler 1942. (kisebb dolgozatai) i. m. 361.

¹¹⁴ Uo., 372.

építészet után ikonográfiai kérdések felé fordul, addig Kapossy János tevékenységében megvalósul a Hekler-program majd minden, a barokk-kutatásra vonatkozó elvárása: úgy a topográfiai, mint a levéltári munkák részeredményei és a barokk művészet monografikus feldolgozásai terén.

Zádor Anna Hekler tanácsára az olasz építészetelméletekből írta doktoriját, ami remek kiindulópontot jelentett számára az építészettel való foglalkozáshoz. A Grassalkovich-kutatás előtt azonban Zádor Anna számára az első nagy sikert a Leopoldo Pollack-hagyaték feldolgozása, melyet egy Hekler által kijárt „útisegély” tett lehetővé (1926, Milánó), és a Pollack Mihályra vonatkozó adatok publikálása (1931) jelentette. A levéltári kutatásokon kívül Zádor komoly szerkesztői gyakorlatra tett szert, nem csak, mint láttuk, Majovszky mellett, a *Magyar Művészetnél*, hanem Hekler mellett is: „Roppantul fontos volt nekem végig a művészettörténet, de be kellett látnom, hogy noha én állandóan bejártam a Hekler intézetébe és Hekler megbízásából szerkesztettem az akkor egyetlen folyóiratot, az *Archaeologiai Értesítőt*, aminek ő volt a szerkesztője és amelyik éppen Kapossy kedvéért és az én hatásomra olykor-olykor hozott művészettörténeti dolgozatot is, én is ott jelentem meg először, de mások is, Bodonyinak a dolgozata is kivonatossan ott jelent meg először, Kurz feleségének a dolgozata is ott jelent meg először, szóval nem zárkózott el az elől, hogy művészettörténet is legyen benne, de hát azért ez mégis *Archaeologiai Értesítő* volt.”¹¹⁵ Zádor Anna Péter András révén került a Franklinba, amikor már világossá vált, hogy a Hekler-tanszéken hiába is reménykedik bármiféle kinevezésben. Péter András az apjától vette át az igazgatói feladatokat, ahelyett, hogy kiemelkedő képességeinek megfelelően mondjuk a Warburg Intézetben helyezkedett volna el, ahogy remélte, bár Zádor Anna ezt a vágyát egy helyütt illuzórikusnak nevezte. Ha a huszas években Zádor Anna a legjobb helyen volt Hekler védőszárnyai alatt, úgy a harmincas évek végére a Franklin is kitűnő választásnak bizonyult. Ha a Hekler-tanszéken egyedüli zsidó tanítványként dolgozott, itt épp ellenkezőleg: barátok között élte meg a zsidótörvényeket, és amíg az arizálás lehetővé tette, azaz 1944 májusáig dolgozni és keresni is tudott.

Hekler 1928-as, *Művészet és világnézet* című tanulmányában, mely a szellem-történet hazai recepciójának egyik alapvető példája, váratlanul előkerül Cézanne. Ebben a világnézetet a metafizikai szükséglettel azonosító, Schopenhauertől Windelbandig, vagy a számára oly fontos, mára elfeledett Rudolf Christoph Euckenig, akinek 1913-as, *Der Sinn und Wert des Lebens* című művének lelkes lábjegyzetet szentel tartó, vulgárfilozófiai elmélkedésben első pillantásra idegenül hat a nagy modern mester neve. „A természet mindenhatóságába vetett hit azonban már a század végén megrendült. A természettudományi világnézet gerendái elkorhadtak és megpredeztek. A természettudományi fogalomképzés határainak kérdése a vezető szellemeket (Rickert, Windelband) élénken foglalkoztatja, s ugyanekkor Cézanne ajkán fölhangzik a merész csatakiáltás: El a természettől! Az érzéki valóságban csalódott emberiség lelke megtelik a végtelen, a megfoghatatlan utáni vágyódással, s

¹¹⁵ Zádor Anna II. 2008. 71.

ez a nagy feszültségekkel tele világnézeti válság a Spengler által történetfilozófiailag is megindokolt világösszeomlás hangulatában kapja meg a maga tragikus kísérő zenéjét. [...] Az általános keresés és tapogatódzás mögött azonban világosan érezzük a kozmikus érzés újjáébredését, azt a spiritualisztikus, új világnézetért folytatott harcot, mely a filozófiai tudomány művelőit is csatasorba állította.”¹¹⁶ De ez a név, amit a Tanácsköztársaság előtti modernisták, a Nyolcak csoport tűztek a zászlajukra, Hekler számára a Dvořák képviselte expresszionizmust jelentette, és így a szellemtörténet hazai bevezetésének kikerülhetetlen pillérét – de Hekler talán magának sem vallotta be, hogy azt a kétségbeesett igyekezetet is, megteremtteni a Tanácsköztársaság fiaskóját figyelmen kívül hagyó kontinuitást, összekötni a századelő metafizikus kezdeményezéseit, amiket, paradox módon a Lukács vezette Vasárnapi Kör is ápolt, a húszas évek radikálisan csalódott antimaterializmusával. Furcsa, de Cézanne neve ebben a kontextusban, mint valami történelmi vízjel, mindent elárul ennek a spirituális világnézet utáni vágyódásnak a bonyolult háttéréről, a Tanácsköztársaság és Trianon traumájáról, ami, mások között Hekler Antalt is a nácik karjaiba lökte.

Markója Csilla

FÜGGELÉK: HEKLER-TANÍTVÁNYOK*

HORVÁTH HENRIK

Született: Szászhermány (Brassó vm.), 1888. április 3., vallás: evangélikus

A szigorlat letételének napja: 1921. január 28.

A szigorlat tárgyai és eredménye:

Értekezés: Oeser Ád. Frigyes és a klasszicizmus (a dolgozat nem jelent meg)

bírálok: Hekler Antal, Kuzsinszky Bálint

főtárgy: művészettörténet – Hekler Antal (summa cum laude)

melléktárgyak:

1. archaeologia – Kuzsinszky Bálint (cum laude)

2. keleti népek története – Mahler Ede (summa cum laude)

általános eredmény: summa cum laude

MIHÁLYI ERNŐ

Született: Mihályi (Sopron vm.), 1887. november 16., vallás: római katolikus

A szigorlat letételének napja: 1921. június 4.

A szigorlat tárgyai és eredménye:

Értekezés: Dorfmeister és a barokk képírás Sopronban (a dolgozatot a szerző már 1916-ban [!] publikálta)

bírálok: Hekler Antal, Beöthy Zsolt

¹¹⁶ Hekler 1942. (kisebb dolgozatai) 333–334.

* Összeállította Ugry Bálint. Az adatok forrása: ELTE Egyetemi Levéltár, 8/1 – Bölcsészdoktori szigorlatok, 3–5. kötet.

főtárgy: művészettörténet – Hekler Antal (cum laude)

melléktárgyak:

1. magyar történet – Angyal Dávid (cum laude)

2. középkori történet – Áldásy Antal (rite)

általános eredmény: cum laude

PIGLER ANDOR

Született: Budapest, 1899. július 29., vallás: evangélikus

A szigorlat letételének napja: 1922. április 27

Értekezés: A pápai plébániatemplom és mennyezetképei

bírálok: Hekler Antal, Kuzsinszky Bálint

főtárgy: művészettörténet – Hekler Antal (summa cum laude)

melléktárgyak:

1. archaeologia – Kuzsinszky Bálint (summa cum laude)

2. keleti népek története – Mahler Ede (summa cum laude)

általános eredmény: summa cum laude

KAPOSSY JÁNOS

Született: Szombathely (Vas vm.), 1894. október 4., vallás: római katolikus

A szigorlat letételének napja: 1922. május 30.

Értekezés: A szombathelyi székesegyház mennyezetképei

bírálok: Hekler Antal, Domanovszky Sándor

főtárgy: művészettörténet – Hekler Antal (summa cum laude)

melléktárgyak:

1. magyar irodalomtörténet – Négyesy László (summa cum laude)

2. filozófia – Kornis Gyula (cum laude)

általános eredmény: summa cum laude

BALOGH JOLÁN

Született: Budapest, 1900. augusztus 2., vallás: evangélikus

A szigorlat letételének napja: 1923. november 23.

Értekezés: Az architekturfestészet fejlődése és problémái az olasz renaissanceban (a dolgozat nem jelent meg)

bírálok: Hekler Antal, Kuzsinszky Bálint

főtárgy: művészettörténet – Hekler Antal (summa cum laude)

melléktárgyak:

1. archaeologia – Kuzsinszky Bálint (summa cum laude)

2. filozófia – Pauler Ákos (summa cum laude)

általános eredmény: summa cum laude

PIPICS ZOLTÁN

Született: Budapest, 1900. november 26., vallás: római katolikus

A szigorlat letételének napja: 1924. december 17.

Értekezés: A magyarországi kehely stílustörténete (*a dolgozat nem jelent meg*)

bírálok: Hekler Antal, Kuzsinszky Bálint

fő tárgy: művészettörténet – Hekler Antal (rite)

melléktárgyak:

1. archaeologia – Kuzsinszky Bálint (rite)

2. keleti népek története – Mahler Ede (rite)

általános eredmény: rite

ZÁDOR ANNA

Született: Budapest, 1904. január [valójában szeptember] 24., vallás: izraelita

A szigorlat letételének napja: 1926. december 11.

Értekezés: Olasz építészet-elmélet a renaissance és barokk korában

bírálok: Hekler Antal, Gerevich Tibor

fő tárgy: művészettörténet – Hekler Antal (cum laude)

melléktárgyak:

1. keresztény archaeologia – Gerevich Tibor (cum laude)

2. classica archaeologia – Kuzsinszky Bálint (cum laude)

általános eredmény: cum laude

OBERSCHALL MAGDOLNA

Született: Budapest, 1904. január 4., vallás: római katolikus

A szigorlat letételének napja: 1926. december 15.

Értekezés: A holland és flamand festészet nemzeti sajátosságai

bírálok: Hekler Antal, Gerevich Tibor

fő tárgy: művészettörténet – Hekler Antal (summa cum laude)

melléktárgyak:

1. classica archaeologia – Kuzsinszky Bálint (cum laude)

2. egyptologia – Mahler Ede (summa cum laude)

általános eredmény: summa cum laude

KELP ANNA

Született: Lőcse (Szepes vm.), 1894. október 16., vallás: római katolikus

A szigorlat letételének napja: 1928. június 13.

Értekezés: A XIX. századi magyar festészet viszonya a francia festészethez

bírálok: Hekler Antal, Gerevich Tibor

fő tárgy: művészettörténet – Hekler Antal (cum laude)

melléktárgyak:

1. ókori keleti népek története – Mahler Ede (cum laude)

2. archaeologia – Kuzsinszky Bálint (cum laude)

általános eredmény: cum laude

ERDÉLYI GIZELLA Rózsa

Született: Szeged (Csongrád vm.), 1906. május 19., vallás: római katolikus

A szigorlat letételének napja: 1929. december 20.

Értekezés: A pannóniai síremlékek ornamentikája

bírálok: Hekler Antal, Heinlein István

főtárgy: classica archaeologia - Hekler Antal (summa cum laude)

melléktárgyak:

1. művészettörténet - Hekler Antal (summa cum laude)

2. ókori keleti népek története - Mahler Ede (summa cum laude)

általános eredmény: summa cum laude

SCHOEN ARNOLD

Született: Kisgaram (Zólyom vm.), 1887. november 17., vallás: római katolikus

A szigorlat letételének napja: 1930. június 6.

Értekezés: ... [A budapesti központi városháza]

bírálok: Hekler Antal, Gerevich Tibor

főtárgy: művészettörténet - Hekler Antal (cum laude)

melléktárgyak:

1. klasszika archaeologia - Hekler Antal (cum laude)

2. ókori keleti népek története - Mahler Ede (cum laude)

általános eredmény: cum laude

TÖMÖRY EDITH Hermin Mária Vilma

Született: Budapest, 1905. július 24., vallás: római katolikus

A szigorlat letételének napja: 1931. március 13.

Értekezés: Az aacheni magyar kápolna

bírálok: Hekler Antal, Gerevich Tibor

főtárgy: művészettörténet - Hekler Antal (vix sufficienter)

melléktárgyak:

1. ókori keleti népek története - Mahler Ede (cum laude)

2. francia irodalom - Gerevich Tibor (cum laude)

általános eredmény: rite

FLEISCHER GYULA

Született: Szomolnok (Szepes vm.), 1889. április 9., vallás: evangélikus

A szigorlat letételének napja: 1931. május 15.

Értekezés: Johann Bergl, a budapesti egyetemi templom mennyezetfestője

bírálok: Hekler Antal, Gerevich Tibor

főtárgy: művészettörténet - Hekler Antal (cum laude)

melléktárgyak:

1. klasszika archaeologia - Hekler Antal (cum laude)

2. ókori keleti népek története - Mahler Ede (rite)

általános eredmény: cum laude

KAMPIS ANTAL

Született: Arad (Arad vm.), 1903. július 20., vallás: református

A szigorlat letételének napja: 1932. június 13.

Értekezés: A középkori magyar faszobrászat történetének vázlata 1450-ig

bírálok: Hekler Antal, Gerevich Tibor

fő tárgy: művészettörténet – Hekler Antal (summa cum laude)

melléktárgyak:

1. classica archaeologia – Hekler Antal (summa cum laude)

2. művelődéstörténet – Domanovszky Sándor (cum laude)

általános eredmény: summa cum laude

RÉH ELEMÉR Ferenc

Született: Budapest, 1889. október 27., vallás: római katolikus

A szigorlat letételének napja: 1932. június 15.

Értekezés: A régi Buda és Pest építőmesterei Mária Terézia korában

bírálok: Hekler Antal, Gerevich Tibor

fő tárgy: művészettörténet – Hekler Antal (cum laude)

melléktárgyak:

1. classica archaeologia – Hekler Antal (rite)

2. ókori keleti népek története – Mahler Ede (cum laude)

általános eredmény: cum laude

BOGYAY TAMÁS Ákos Pongrác

Született: Kőszeg (Vas vm.), 1909. április 8. [valójában 9.], vallás: római katolikus

A szigorlat letételének napja: 1932. október 18.

Értekezés: A művész a korai középkorban

bírálok: Hekler Antal, Brandenstein Béla

fő tárgy: művészettörténet – Hekler Antal (summa cum laude)

melléktárgyak:

1. esztétika – Brandenstein Béla (summa cum laude)

2. filozófia – Brandenstein Béla (summa cum laude)

általános eredmény: summa cum laude

MILLER GYULA Antal

Született: Elgin (Illinois, USA), 1906. december 26., vallás: evangélikus

A szigorlat letételének napja: 1933. június 21.

Értekezés: A mai magyar festészet főbb irányai

bírálok: Hekler Antal, Gerevich Tibor

fő tárgy: művészettörténet – Hekler Antal (rite)

melléktárgyak:

1. ókori keleti népek története – Mahler Ede (rite)

2. angol irodalom – Yolland Arthur (rite)

általános eredmény: rite

SZMRECSÁNYI MARIAN Stefánia Antonia

Született: Budapest, 1903. március 30., vallás: római katolikus

A szigorlat letételének napja: 1935. február 12.

Értekezés: A novai templom és falképei

bírálok: Hekler Antal, Gerevich Tibor

főtárgy: művészettörténet - Hekler Antal (cum laude)

melléktárgyak:

1. klasszika archaeologia - Hekler Antal (rite)
2. ókori keleti népek története - Mahler Ede (cum laude)

általános eredmény: cum laude

BALOGH ILONA Jolán Ernesztina Franciska

Született: Budapest, 1912. június 24., vallás: evangélikus

A szigorlat letételének napja: 1935. május 31.

Értekezés: Magyar fatornyok

bírálok: Hekler Antal, Györffy István

főtárgy: művészettörténet - Hekler Antal (summa cum laude)

melléktárgyak:

1. classica archaeologia - Hekler Antal (summa cum laude)
2. néprajz - Györffy István (summa cum laude)

általános eredmény: summa cum laude

Dr. BÓNIS PÁLNE szül. WALLON EMMA

Született: Budapest, 1889. december 19., vallás: református

A szigorlat letételének napja: 1935. június 21.

Értekezés: Vác művészete a XVIII. században

bírálok: Hekler Antal, Gerevich Tibor

főtárgy: művészettörténet - Hekler Antal (summa cum laude)

melléktárgyak:

1. classica archaeologia - Hekler Antal (summa cum laude)
2. magyar irodalom - Császár Elemér (cum laude)

általános eredmény: summa cum laude

SCHEY ILONA

Született: Budapest, 1910. október 23., vallás: ~~izraelita~~ (születési bizonyítványa szerint unitárius vallásúvá vált szüleinek áttérése folytán)

A szigorlat letételének napja: 1935. június 26.

Értekezés: A középkori ötvösművészet és az antik hagyományok

bírálok: Hekler Antal, Gerevich Tibor

főtárgy: művészettörténet - Hekler Antal (cum laude)

melléktárgyak:

1. klasszika archaeologia - Hekler Antal (cum laude)
2. ókori történet - Heinlein István (cum laude)

általános eredmény: cum laude

ENTZ GÉZA Albert

Született: Budapest, 1913. március 2., vallás: római katolikus

A szigorlat letételének napja: 1937. október 5.

Értekezés: A magyar műgyűjtés történetének vázlata 1850-ig

bírálok: Hekler Antal, Gerevich Tibor

fő tárgy: művészettörténet – Hekler Antal (summa cum laude)

melléktárgyak:

1. klasszika archaeologia – Hekler Antal (cum laude)

2. magyar művelődéstörténet – Domanovszky Sándor (summa cum laude)

általános eredmény: summa cum laude

AGGHÁZY MÁRIA Irén Zelma

Született: Rákospalota (Pest vm.), 1913. június 16., vallás: római katolikus

A szigorlat letételének napja: 1937. október 13.

Értekezés: A zirci apátság templomépítkezései a XVIII. században

bírálok: Hekler Antal, Gerevich Tibor

fő tárgy: művészettörténet – Hekler Antal (summa cum laude)

melléktárgyak:

1. klasszika archaeologia – Hekler Antal (cum laude)

2. újkori történet – Hajnal István (summa cum laude)

általános eredmény: summa cum laude

POGÁNY ÖDÖN Gábor

Született: Kispest (Pest vm.), 1916. július 21., vallás: evangélikus

A szigorlat letételének napja: 1939. június 27.

Értekezés: Magyar szobrászat a 19. század első felében

bírálok: Hekler Antal, Gerevich Tibor

fő tárgy: művészettörténet – Hekler Antal (cum laude)

melléktárgyak:

1. klasszika archaeologia – Hekler Antal (rite)

2. esztétika – Brandenstein Béla (cum laude)

általános eredmény: cum laude

WEISZ ANNA Zsuzsánna

Született: Nagykanizsa (Zala vm.), 1917. június 6., vallás: ~~izraelita~~ (1939. május 26-án a „róm kath.” vallásra tért át)

A szigorlat letételének napja: 1939. december 20.

Értekezés: Izsó Miklós élete és művészete 1831-1875

bírálok: Hekler Antal, Gerevich Tibor

fő tárgy: művészettörténet – Hekler Antal (cum laude)

melléktárgyak:

1. klasszika archaeologia - Hekler Antal (cum laude)
 2. esztétika - Brandenstein Béla (cum laude)
- általános eredmény: cum laude

SÜMEGHY VERONIKA Mária

Született: Kétegyháza (Békés vm.), 1910. május 6., vallás: római katolikus

A szigorlat letételének napja: 1940. március 28.

Értekezés: Az atlétaeszmény a görög művészetben

bírálok: Alföldi András, Gerevich Tibor

főtárgy: klasszika archaeologia - Alföldi András (summa cum laude)

melléktárgyak:

1. magyar föld régészete - Alföldi András (summa cum laude)
2. művészettörténet - Gerevich Tibor (summa cum laude)

általános eredmény: summa cum laude

HEKLER ANTAL PÁLYAKÉPE

Hekler Antal (Budapest, 1882. február 1. - Budapest, 1940. március 3.) régész, művészettörténész, klasszika archaeológus. 1899-1903 között a budapesti tudományegyetemen jogot tanult és államtudományi doktorátust szerzett. Önkéntes katonai szolgálata után 1904-1905-ben Münchenben klasszika archaeológiát hallgat Adolf Furtwänglernél, majd egy nyári szemesztert Párizsban töltött. 1905-től a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban helyezkedik el „fogalmazó-gyakornok”-ként; 13 hónap fizetés nélküli szabadságot kap tanulmányai befejezésére, s 1906. november 14-én *Römische weibliche Gewandstauten* c. dolgozatával kitüntetéssel doktorál Furtwänglernél. 1907. október 30-án segédórré nevezték ki a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárához. 1911-ben a budapesti tudományegyetemen a klasszika archaeológia magántanára lett. 1914-1919 között Pasteiner Gyula utódaként az Orsz. Képzőművészeti és Rajztanárképző Főiskolán a szobrászat történetét tanította. 1914. március 26-án szolgálattételre áthelyezték a Szépművészeti Múzeumba (munkajogilag csak 1916-ban), ahol 1918 októberéig az antik plasztikai gyűjteményt vezette (informálisan, bár változó intenzitással 1929-ig irányította a gyűjteményt). 1914 őszén bevonult, s a katonai levélcenzúrájánál teljesített szolgálatot. 1916. január 11-én felmentették s 1916. szeptember 11-én kinevezték - múzeumi beosztása megtartása mellett - a Konstantinápolyi Magyar Intézet igazgatójává. 1918. október 18-án IV. Károly király kinevezte a budapesti tudományegyetem művészettörténeti tanszékének élére. 1919. április 11-én felfüggesztették tanári állásából s visszahelyezték a Szépművészeti Múzeumba; csak a Tanácsköztársaság bukása után térhetett vissza az egyetemre. 1920-ban megválasztották az MTA levelező, majd 1924-ben rendes tagjává.

Részletesebb életrajzát, bibliográfiáját, fontosabb írásait, és méltatásait ld.: Nagy Árpád Miklós: Hekler Antal (1882-1940). Pont - ellenpont. Hekler Antal, a klasszika

archaeológus. „Emberek, és nem frakkok”. *A magyar művészettörténet-írás nagy alakjai. Tudománytörténeti esszégyűjtemény.* I. – *Enigma*, 13. 2006. No 47. 161–177.

MUNKÁSSÁGÁNAK ÚJABB MÉLTATÁSAI

Markója Csilla: „Ellentétek keresztezési pontja vagy magad is”. Zádor Anna kapcsolatai és a magyar művészettörténet-írás a két háború között. *Zádor Anna I. – Enigma*, 15. 2008. No 54. 25–68.; Gosztonyi Ferenc: A „Pasteiner-tanszék” vége. Az 1917–1918-as tanszéki pályázat története és iratai. *Művészettörténeti Értesítő*, 63. 2014. 67–93.; Nagy Árpád Miklós: *Classica Hungarica – A Szépművészeti Múzeum Antik Gyűjteményének első évszázada (1908–2008)*. [A bibliográfiát összeáll. Illés Eszter] Budapest, 2014. (MúzeumCafé Könyvek, 2.) – alapos recenziója: Mikó Árpád = *Művészettörténeti Értesítő*, 64. 2015. 415–426.; Markója Csilla: A Turul szárnyai alatt – Hekler Antal és Zádor Anna kapcsolatáról. *Magyar művészettörténészek, magyar művészettörténet a vészkorszakban. Az ELTE BTK Művészettörténeti Intézete és az MTA BTK Művészettörténeti Intézete konferenciája. Budapest, 2014. november 11.* – *Enigma*, 21. 2014. No 80. 18–31.; Mikó Árpád: Adatok Hekler Antal pályakezdéséhez. *Művészettörténeti Értesítő*, 67. 2018. 77–115.